

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री हरिप्रसाद फुयाल
माननीय न्यायाधीश श्री सुनिल कुमार पोखरेल

फैसला

०७३-CL-०७२८

मुद्दा:- उत्प्रेषण मिश्रित परमादेश।

गणेश कर्णको छोरा जिल्ला मोरङ्ग विराटनगर उपमहानगरपालिका वडा नं.३ हाल
ऐ.ऐ. वडा नं.६ मा बस्ने सुनिल कुमार कर्णको वारेस काठमाडौं जिल्ला पुनरावेदक
का.म.न.पा. वडा नं.३० बस्ने वीर प्रसाद श्रेष्ठ.....^१ निवेदक

बिरुद्ध

मोरङ्ग जिल्ला विराटनगर उपमहानगरपालिका वडा नं.१२ स्थित राष्ट्रिय वाणिज्य
बैड्ड शाखा कार्यालय विराटनगरको हकमा अधिकार प्राप्त राष्ट्रिय वाणिज्य बैड्ड केन्द्रीय
कार्यालय.....^१

ऐ. स्थित राष्ट्रिय वाणिज्य बैड्ड केन्द्रीय कार्यालय कानून विभागको विभागीय प्रमुख प्रत्यर्थी
अच्युत दत्त पाण्डे.....^१ विपक्षी

ऐ. राष्ट्रिय वाणिज्य बैड्ड केन्द्रीय कार्यालय कर्जा असुली तथा पुनर्सरचना विभाग..^१
कर्जा सूचना केन्द्र लिमिटेड, हेरिटेज प्लाजा कुलदीप मार्ग, काठमाडौं.....^१

शुरु तहमा फैसला गर्ने:-

अध्यक्ष:-

बैकिङ्ग सदस्य:-

ऋण असुली न्यायाधिकरण

श्री टिकाराम आचार्य

श्री राधाकृष्ण पौड्याल

लेखा सदस्य:-

मुद्दा फैसला मिति:-

मुद्दा फैसला गर्ने पुनरावेदन अदालत:- पुनरावेदन अदालत पाटन

मुद्दा फैसला गर्ने न्यायाधिशहरु:-

श्री हिरण्यभक्त प्रधानाङ्ग

२०६२।०६।१६

माननीय न्यायाधिश श्री शारङ्गा सुवेदी

माननीय न्यायाधिश श्री प्रमोद कुमार वैद्य

फैसला मिति:-

२०७२।१०।२०

न्याय प्रशासन ऐन, २०७३ को दफा ९ बमोजिम वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट पुनरावेदन पर्न आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यस प्रकार छ :-

तथ्य खण्ड

१. सुनसरी जिल्ला दुहवी गा.बि.स.वार्ड नं.४ स्थित नेपाल प्लाई इण्डस्ट्रिज प्रा.लि.ले पाईप उत्पादन गरी बिक्री वितरण गर्नका लागि राष्ट्रिय बाणिज्य बैंक शाखा कार्यालय विराटनगरबाट परियोजना कर्जा अन्तर्गत स्थिर पूँजी र चालु पूँजी पाऊँ भनी निवेदन दिई बैंकबाट कर्जा लिई कारोबार गरेको हुँदा भाखा भित्र बैंकको ऋण कर्जा चुक्ता नगरेकोले कम्पनी समेतलाई प्रतिवादी बनाई ऋण कर्जा असुली गरी पाऊँ भनी श्री ऋण असूली न्यायाधिकरणमा मिति २०६१ सालमा उजूरी निवेदन बैङ्गले दिई श्री ऋण असूली न्यायाधीकरणबाट मिति २०६२।२।१६ गते फैसला हुँदा "प्रतिवादी कम्पनीको जायजेथा लिलाम बिक्री गरि प्राप्त रकमबाट वादी बैङ्गको लेना रकम चुक्ता गराउने र नपुग रकम जति उक्त कर्जाको लागि व्यक्तिगत जमानी वस्ने प्रतिवादी कमल कुमार पटावरीको जायजेथाबाट वादी राष्ट्रिय बाणिज्य बैंकलाई भराई दिनुपर्ने ठहर्दछ। प्रतिवादीहरु श्रीमती मधु पटावरी र सुनिल कुमार कर्ण उक्त कम्पनीको संचालक मात्र देखिन आएकोले निजहरूको हकमा अरु केही गरिरहनु परेन" भनी फैसला भएकोले सो फैसलाको आधारमा म निवेदकले विपक्षी बैङ्गबाट कुनै पनि प्रकारको ऋण कर्जा लिएको छैन, म निवेदक बैंकको ऋणी पनि होइन र कम्पनीले बैंकबाट लिएको ऋण कर्जा लेना रकम कलम तिर्ने बुझाउने दायित्व म निवेदकको होइन भनी पुष्टी भई रहेको छ। विपक्षी बैंकले ऋण असूली न्यायाधिकरणमा मुद्दा दायर गर्नुपूर्व नै मिति २०५०।४।५ गते शेयर बिक्री

गरी कम्पनीमा राजिनामा दिई काम समेत छाडी निस्केको अवस्थामा कम्पनीको दायित्व म निवेदकले व्यहोर्ने होइन। म निवेदकको नामको कुनै जग्गा पनि बैंकमा धितो राखेको होइन छैन र व्यक्तिगत जमानत समेत दिएको अवस्था नरहेको र शेयर बिक्री गरि विधिवत रूपमा कम्पनीबाट निस्केको हुँदा बैंकको ऋणी म निवेदक नरहेको निर्विवाद छ। सो अवस्थामा पनि विपक्षी बैड्को शाखा कार्यालय विराटनगरले म निवेदकलाई कालो सूचीमा राख्नको लागि बैंक तथा वित्तिय संस्था सम्बन्धित ऐन, २०६३ को दफा ५७ को उपदफा (१०) बमोजिम कर्जा सूचना केन्द्र लिमिटेड लेखी पठाई हालसम्म म निवेदकको नाम कालो सूचीमा रहेकोले बैंकको शाखा कार्यालय विराटनगरमा मिति २०७१। ३।४ गते निवेदन दिएकोमा सो निवेदनको आधारमा म निवेदकको नाम कालो सूचीबाट हटाई कर्जा सूचना केन्द्र लिमिटेडमा पठाउनु पर्ने र कर्जा सूचना केन्द्रले पनि कालो सूचीबाट नाम हटाउनु पर्नेमा सो नगरेको कारणले गर्दा म निवेदकले प्राप्त गरेको नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ को दफा ३, ६ र ९ ले प्रदत्त गरेको नागरिक हक्को अतिक्रमण भई आघात पर्न गएको छ। विपक्षी बैंकको निर्णय बैंक तथा वित्तिय संस्था सम्बन्धित ऐन, २०६३ को दफा ५७ (१०) को बर्खिलाप रहेको छ। उक्त दफामा "कुनै व्यक्ति, फर्म, कम्पनी वा संस्थाले इजाजतपत्र प्राप्त संस्थासँग लिएको कर्जा सो कर्जाको लिखतको भाखा भित्र चुक्ता नगरी यस दफा बमोजिम कारबाही चलाउँदा सम्बन्धित इजाजत पत्र प्राप्त संस्थाले प्रचलित कानुन बमोजिम त्यस्तो व्यक्ति फर्म, कम्पनी वा संस्थालाई कालो सूचीमा राख्न कर्जा सूचना केन्द्र लिमिटेडमा लेखि पठाउनु पर्नेछ" भनी व्यवस्था रहेको छ। म निवेदकले उक्त बैंकसँग कुनै प्रकारको ऋण कर्जा लिएको छैन म निवेदकले बैड्को कुनै पनि लेना रकम कलम तिर्नु बुझाउनु पर्ने दायित्व नरहेको कुरा ऋण असुली न्यायाधिकरणको फैसलाबाट पुष्टी भई रहेको छ। विपक्षीले बैंक तथा वित्तिय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ५७ को दफा (१०) को बर्खिलाप भई मेरो नाम बैंकबाट निर्णय गरी मिति २०६०/८/११ मा कालो सूचीमा समावेश गरी नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ को दफा ३ दफा ६ को उपदफा (६) (७) र दफा ९ ले प्रदत्त गरेको सम्पत्ति आर्जन गर्ने, भोग गर्ने, कुनै पेशा रोजगार, उद्योग व्यापार गर्ने सम्पत्ति सम्बन्धी अधिकारको हनन भएकोले बैंकले म निवेदकको नाम कालो सूचीमा राख्ने गैर कानूनी निर्णय उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर

गरिपाऊँ साथै म निवेदक ऋणी कम्पनीले लिएको ऋण तिर्न बूझाउनु पर्ने दायित्व नरहेको, बैंकले ऋण असुली न्यायाधिकरणमा मुद्दा दर्ता गर्नु अघि नै कम्पनीको शेयरधनीबाट छुट्टी कम्पनीमा राजिनामा दिई काम छाडी सकेको, मेरो नामको सम्पत्ति बैंकमा धितो नदिएको बैंकको ऋण समेत नरहेको र बैंकको ऋण कर्जा लेना रकम कलम तिर्ने दायित्व मेरो नरहेकोले म निवेदकको नाम कालो सूचीबाट हटाउनु, हटाउन लगाउनु, कानूनको बर्खिलाप हुने कुनै कार्य नगर्नु नगराउनु, कानूनको परिपालना गरी कानून बमोजिमको कार्य गर्नु गराउनु भनी विपक्षीहरूको नाममा परमादेशको आदेश समेत जारी गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको निवेदन मागदावी ।

२. यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको माग बमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? माग बमोजिमको आदेश जारी हुनु नपर्ने कुनै आधार, कारण र प्रमाण भए सबुद प्रमाण सहित म्याद सूचना तामेल भएको मितिले बाटाका म्याद बाहेक १५ दिन भित्र विपक्षीहरू आफै वा आफ्नो कानून बमोजिमको प्रतिनिधि मार्फत लिखित जवाफ पेश गर्नु भनी आदेश र निवेदनको प्रतिलिपि समेत साथै राखी विपक्षीहरूको नाममा म्याद सूचना जारी गरी रितपूर्वकको तामेल गराई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत पाटनबाट मिति २०७१।०४।१२ को आदेश ।

३. रिट निवेदकलाई कर्जा सूचना केन्द्रले राष्ट्रिय बाणिज्य बैंकको सिफारिसमा मिति २०५४।१।२२ मा नै कालो सूचीमा समावेश गरेको र श्री ऋण असुली न्यायाधिकरणले मिति २०६२।२।१६ मा रिट निवेदक कम्पनीको संचालक मात्र भएको हुँदा निजले केही गर्नु परेन भनी फैसला गरेको देखिन्छ । उक्त ऋण असुली न्यायाधिकरणको मिति २०६२।२।१६ को फैसला पश्चात राष्ट्रिय बाणिज्य बैंकले यस केन्द्रलाई कालोसूचीबाट हटाउन कुनै सिफारिस गरेको पनि देखिदैन । नेपाल राष्ट्रिय बाणिज्य बैंक बाट बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई जारी एकीकृत निर्देशिकाको इ.प्रा निर्देशन १२ को कर्जा सूचना तथा कालोसूची सम्बन्धी व्यवस्थाको १०.५ मा कालो सूचीबाट हटाउनको लागि सम्बन्धीत बैंक तथा वित्तीय संस्थाको सिफारिस अनिवार्य रूपमा चाहिने व्यवस्था गरेको हुँदा केन्द्र आफैले कालोसूचीबाट हटाउन नसक्ने हुँदा विपक्षी नै वनाउन नपर्ने कर्जा सूचना केन्द्र लिमिटेडलाई विपक्षी बनाई

दर्ता गरेको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने विपक्षी कर्जा सूचना केन्द्र लिमिटेडको लिखित जवाफ ।

४. विपक्षी निवेदक उक्त कम्पनीको सञ्चालक रहँदा नै यस बैंकबाट कर्जा लिएको हो । विपक्षीको दावी Corporate Doctrine of Apparent (Ostensible) Authority, Doctrine of Ignorance of Law is No Excuse, Doctrine of Indoor Management, Doctrine of Constructive Notice, Doctrine of Lifting the Corporate Veil, Director's Duty of Care, Skill and Diligence, OECD Principle No. 6 को सिद्धान्तको आधारमा व्याख्या गरिनु आवश्यक छ । विपक्षी निवेदकको नेपाल प्लाष्टो इण्डस्ट्रिज कम्पनीसँगको दायित्व के कति छ भन्ने कुरा फैसला कार्यान्वयन गर्ने आधिकारिक निकाय ऋण असूली न्यायाधिकरणबाट एकिन हुने कार्य चलिरहेको अवस्थामा विपक्षीले दावी लिनु भए जस्तो निजको कम्पनीसँगको सम्बन्ध नै समाप्त भएको अवस्था होईन, छैन । कम्पनीसँगको विपक्षीको दायित्व एकिन हुनै बाँकी छ । बैंकको मिति २०६१ असोज मसान्त सम्मको लेना रु. १,४८,६३,५६८ । २७ (अक्षरूपी एक करोड अठचालिस लाख त्रिसटी हजार पाँचसय अठसटी रुपैया पैसा सत्ताईस) बाँकी रहेको, विगो असूल गर्ने क्रममा विपक्षीको कम्पनीसँगको दायित्व के कति हुने भन्ने नक्यौल हुन बाँकी रहेको, सञ्चालकको रूपमा निर्वाह गर्नुपर्ने दायित्व निर्वाह गरेको नदेखिएको, कम्पनी ऐनको दफा ८ बमोजिमको दायित्व कायमै रहेको, सोही ऐनको दफा १६०, १६१ को अवस्था समेत एकिन नभईसकेको अवस्थामा यस बैंकले राष्ट्रिय बाणिज्य बैंक ऐन, २०५८ बमोजिम ऋण नतिर्ने कम्पनीका संचालक समेतलाई कालो सूचीमा राख्ने निर्णय प्रचलित कानून र सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित कानून सिद्धान्त समेतका आधारमा त्रुटिपूर्ण नहुँदा रिट निवेदन खारेज भागी छ । खारेज गरी पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको विपक्षी राष्ट्रिय बाणिज्य बैंक केन्द्रिय कार्यालय राष्ट्रिय बाणिज्य बैंक शाखा कार्यालय विराटनगर र ऐ को कर्जा असुली तथा पुनरसंरचना विभागका विभागीय प्रमुखको मिति २०७१।५।१६ को संयुक्त लिखित जवाफ ।
५. यसमा निवेदकले प्लाष्टो इण्डस्ट्रिज प्रा.लि. को सञ्चालक समितिबाट कुन मितिमा राजिनामा गर्नु भएको हो ? निजको आफ्ना नामको उक्त कम्पनीको शेयर के कति थियो ? र कुन मितिमा उक्त शेयर कमल कुमार पटावरीलाई हस्तान्तरण गर्नु भएको हो ? कम्पनी रजिष्टरको

१०

कार्यालयबाट जानकारी माग गरी नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत पाटनको
मिति २०७२।४।२० को आदेश ।

६. Online Record मा प्लाष्टो इण्डस्ट्रिज प्रा.लि.नामको कम्पनी यस कार्यालयमा दर्ता भएको
नदेखिएको भन्ने समेत कम्पनी रजिस्ट्रारको कार्यालयबाट च.नं. १२० मिति २०७२।५।३
मा प्रोषित पत्रबाट देखिएकोमा प्रमाण मिसिलबाट प्लाष्टो इण्डस्ट्रिज प्रा.लि. श्री ५ को सरकार
उद्योग मन्त्रालय उद्योग विभाग पूर्वान्चल क्षेत्रीय कार्यालय विराटनगरमा दर्ता भएको भन्ने
देखिंदा मिति २०७२।४।२० को आदेशको सन्दर्भमा उक्त पूर्वान्चल क्षेत्रीय कार्यालय
विराटनगरमा पत्राचार गरी जानकारी प्राप्त भएपछि नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने पुनरावेदन
अदालत पाटनको मिति २०७२।५।२५ को आदेश ।
७. यस अदालतको मिति २०७२।५।२५ को आदेश अनुसारको जवाफ प्राप्त भएको देखिएन,
उद्योग विभाग, पूर्वान्चल क्षेत्रीय कार्यालयलाई लेखेको उक्त च.नं. ८९६, मिति
२०७२।५।२७ को पत्रमा उल्लेख भएको विवरणका बारेमा निवेदकलाई अ.बं.१३३ नं.
बमोजिम कागज गराई खुलाउन लगाई ७ दिनको समय उपलब्ध गराई निजसँग भएको
सम्बन्धित कागजात पेश गर्न लगाउनु । निवेदनको प्रकरण ७ मा राष्ट्रिय बाणिज्य बैंकको
मिति २०६०।८।११ को निर्णयबाट निवेदकको नाम कालो सूचीमा राखियो भन्ने व्यहोरा
रहेको छ । कर्जा सूचना केन्द्रको मिति २०५४।११।२२ को निर्णयको क्र.स. ३ मा नेपाल
प्लाष्टो इण्डस्ट्रिज लाई कालो सूचीमा राखेको देखिन्छ । यसबाट निवेदकलाई कालो सूचीमा
राख्ने निर्णय कहिले भएको हो भन्ने द्विविधा उत्पन्न भएकोले सम्बन्धित निर्णय प्रतिलिपि
सहितको स्पष्ट जवाफ पठाउन विपक्षी राष्ट्रिय बाणिज्य बैंकलाई लेखि पठाउनु पुनरावेदन
अदालत पाटनको मिति २०७२।९।८ को आदेश ।
८. राष्ट्रिय बाणिज्य बैंक लिमिटेड, केन्द्रीय कार्यालय कानून विभागबाट मिति २०७२।१०।७
मा कागजात पेश गरी मिसिल सामेल रहेको ।

९. च.नं. ८९६ को पत्रमा उल्लेखित विवरण अनुसार मा निवेदक सुनिलकुमार कर्णले नेपाल
प्लाष्टो इण्डस्ट्रिज प्रा.लि.को सञ्चालक समितिबाट मिति २०५०।४।६ गते राजिनामा दिई
अलग भएको र सोही मितिमा कमलकुमार पटावरीले राजिनामा स्वीकृत गरिदिएको छ भनी
- ११

सहिछाप गर्नु भएको छ। सो नेपाल प्लाष्टो इण्डस्ट्रिजमा म निवेदकको रु. १०००।- दरका जम्मा २१ कित्ता शेयर रहेकोमा सो शेयरमा मेरो कुनै अधिकार नरहने नाफा नोकसानको सम्पूर्ण भागीदारी शेयर खरीदकर्ता कमलकुमार पटावरीको नै हुने गरी मिति २०५०।४।५ गते कमलकुमार पटावरीलाई सम्पूर्ण २१ कित्ता शेयर बिक्री गरी शेयर बिक्रीको कागज समेत गरी दिएको छु। उक्त कागजहरूको फोटोकपी मैले सुरु मुद्दा दायर गर्दा प्रमाण खण्डमा पेश गरेको छु। शेयर बिक्रीको लिखतको एकप्रति मसँग रहेको सो सक्कल कागज समेत यसै निवेदन साथ पेश गरेको छु भन्ने व्यहोराको सुनिलकुमार कर्णको निवेदन।

१०. कर्जा सूचना केन्द्रको नेपाल प्लाष्टो इण्डस्ट्रिज प्रा.लि.लाई कालो सूचीमा राख्ने गरी भएको मिति २०५४।१।२२ को निर्णय बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ५७(१०) बमोजिम नै भए गरेको भन्ने देखिन आएको छ। The doctrine of piercing the corporate veil को सिद्धान्त एवं नेपाल राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक द्वारा जारी एकीकृत निर्देशन नं. १० को कालो सूची सम्बन्धी व्यवस्थाको १०.३(च)(१) बमोजिम कम्पनी र कम्पनीका सञ्चालक कालो सूचीमा समावेश हुने अवस्था देखिन्छ। तसर्थ निवेदकलाई कानून विपरीत तवरले कालो सूचीमा राखिएको भन्ने अवस्था देखिएन। कालो सूचीमा राख्ने गरी भएको निर्णय कानून विपरीत भए गरेको भन्ने अवस्था देखिन नआएकोले निवेदन माग बमोजिम सो निर्णय बदर गर्न उत्प्रेषणको आदेश जारी गरी रहनु पर्ने देखिएन। कानून बमोजिम कालो सूचीमा राखिएको कार्यले निवेदकको कुनै नागरीक अधिकार हनन नहुने हुँदा निवेदकलाई कालो सूचीबाट हटाउनु समेत भनी निवेदन माग बमोजिम कुनै परमादेश जारी गर्नु पर्ने देखिएन। अतः उपरोक्त विवेचित आधार र कारणबाट, ऋण असूली न्यायाधिकरणबाट मिति २०६२।०६।१६ मा भएको निर्णयबाट समेत निवेदक सुनिलकुमार कर्ण प्लाष्टो इन्डस्ट्रिज प्रा.लि.को संचालक भन्ने देखिन आएको र कर्जा सूचना केन्द्रको मिति २०५४।१।२२ को निर्णय हेर्दा Blacklist No. ०८८७ मा Nepal Plasto Industries Pvt. Ltd लाई राखिएको भन्ने देखिन आएको हुँदा ऋण असूली भैसकेको अवस्था नदेखिंदा निवेदन मागबमोजिम उत्प्रेषण मिश्रित परमादेश जारी गरिरहनु पर्ने अवस्था बिघमान रहेको नदेखिंदा निवेदन खारेज हुने

ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको मिति २०७२। १०। २० मा पुनरावेदन अदालत पाटनबाट भएको फैसला ।

११. म निवेदक सुनिल कुमार कर्णले नेपाल प्लाष्टो इन्डियन प्रा.लि.को सञ्चालक समितिबाट मिति २०५०। ४। ६ गते राजिनामा दिई अलग भएको र सोही मितिमा कमल कुमार पटावरीले राजिनामा स्वीकृत गरि दिएको यथार्थ व्यहोरा उल्लेख गराएको थिए साथै नेपाल प्लाष्टो इण्डियनमा म निवेदकको रु. १०००। दरका जम्मा २१ कित्ता शेयर रहेकोमा सो शेयरमा मेरो कुनै अधिकार नरहने नाफा नोकसानको सम्पूर्ण भागीदारी शेयर खरिदकर्ता कमलकुमार पटावरीको नै हुने गरी मिति २०५०। ४। ५ गते कमल कुमार पटावरीलाई सम्पूर्ण २१ कित्ता शेयर बिक्री गरी शेयर बिक्रीको कागज पनि पेश गरेको थिएं। यी यावत कुराहरुलाई मनन गरेर नै ऋण असुली न्यायाधीकरणले उक्त कम्पनीले विपक्षी बैडलाई तिर्न बुझाउन पर्ने रकम कलममा मेरो दायित्व नबोकाएको प्रष्ट छ। ऋण असुली न्यायाधीकरणको फैसलाबाट म यद्यपी उक्त कम्पनीको संचालक रहेको भनी पुनरावेदन अदालतले फैसलाधार लिएको छ तथापी सोही फैसलाले म निवेदकलाई कुनै पनि आर्थिक दायित्व व्यहोर्नु पर्ने गरी फैसला नगरेको र सो फैसलालाई विपक्षीहरूले स्वीकार गरेको अवस्थामा मेरो निवेदन खारेज गर्ने गरेको फैसला बदर भागी छ। कम्पनी ऐन, २०६३ को दफा ८, ९५(४), १६० र १६१ बमोजिम म निवेदकको दायित्व हुने भन्ने विपक्षीको लिखित जवाफ रहे पनि मेरो दायित्वको सम्बन्धमा विपक्षीहरुद्वारा नै ऋण असुली न्यायाधीकरणमा दर्ता गरिएको मुद्दाबाट नै यकिन गरी फैसला भई सकेको र सो फैसलालाई विपक्षीहरूले स्वीकार गरी ऋण असुली न्यायाधीकरणको मिति २०६२। २। १६ को फैसला नै अन्तिम भई रहेको अवस्थामा कम्पनी ऐन, २०६३ को दफा ८ बमोजिम म निवेदकको कुनै दायित्व बाँकी छ, छैन ? प्रस्तुत निवेदनबाट भन्न मिल्ने देखिएन। म निवेदकले मेरो कम्पनिमा रहेको जम्मा २१ कित्ता शेयर (१ प्रतिशत) को शेयरहोल्डरको दायित्व यति बाँकी रहेकोले सो रकम म निवेदकले बुझाएमा मात्र मेरो नाम कालो सूचीबाट हटाउन मिल्ने भनि उल्लेख गर्न सक्नु पर्नेमा ऋण असुल गर्ने सम्बन्धमा अझै पनि मेरो दायित्व यकिन गर्न बाँकी नै छ भनी ठाडो झुट्टा कुरा उल्लेख गरी केवल अदालतलाई गुमराहमा राखेकोले पनि मेरो निवेदन माग दावी बमोजिमको आदेश जारी

हुनु पर्नेमा शुरु पुनरावेदन अदालतबाट निवेदन माग बमोजिम आदेश जारी नगरी खारेज गरेको हुँदा उक्त फैसला बदर भागी छ। अतः माथि प्रकरण ३ को उपप्रकरणहरूमा उल्लेख गरिएको पुनरावेदन जिकिर बमोजिम शुरु पुनरावेदन अदालतबाट प्रमाणको उचित मुल्याङ्कन नगरी निवेदन दावी खारेज हुने गरी भएको फैसला बदर भागी रहेकोले मेरा तर्फबाट नियुक्त हुनुहुने कानून व्यवसायीको बहस जिकिरलाई समेत यसै पुनरावेदनपत्रको अभिन्न अंग मानी मिसिल संलग्न प्रमाणको उचित मुल्याङ्कन गरी शुरु पुनरावेदन अदालत पाटनको खारेजी फैसला उल्टी गरी मेरो निवेदन माग बमोजिम मेरो नाम कालो सूचीमा राख्ने विपक्षी राष्ट्रिय वाणिज्य बैड्को निर्णय उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी सो निर्णयको आधारमा विपक्षी कर्जा सूचना केन्द्रले कालो सूचीमा राखेको मेरो नाम हटाउनु भन्ने विपक्षीहरूको नाममा परमादेशको आदेश जारी गरी पाउन सम्मानित अदालत समक्ष सादर अनुरोध गर्दछु भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदक वीर प्रसाद श्रेष्ठले यस अदालतमा दायर गरेको पुनरावेदन पत्र।

१२. सुनसरी जिल्ला दुहवी गा.वि.स. बडा नं. ४ स्थित नेपाल प्लाई इण्डाट्रिज प्रा.लि.ले पाईप उत्पादन गरी बिक्री वितरण गर्नका लागि

१३. यसमा ऋण असुली न्यायाधिकरणको मिति २०६२।०६।१६ मा भएको फैसला बमोजिम प्रतिवादी सुनिल कुमार कर्णको हकमा केही गरी रहन परेन भन्ने कुरा उल्लेख भएको सन्दर्भमा निजलाई कालो सूचीमा राखेको मिलेकै छ भनी पुनरावेदन अदालत पाटनबाट मिति २०७२।१०।२० मा भएको फैसला प्रमाण मूल्यांकनको रोहमा फरक पर्न सक्ने देखिंदा अ.बं. २०२ को प्रयोजनार्थ प्रत्यर्थी द्विकाई नियमानुसार गरी पेश गर्नुहोला भन्नेसमेत व्यहोराको मिति २०७४।०९।०२ मा यस अदालतबाट भएको आदेश।

ठहर खण्ड

१४. नियमबमोजिम पेशी सूचीमा चढी निर्णयार्थ इजलास समक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको मिसिल संलग्न कागजात अध्ययन गरी पुनरावेदक एवं प्रत्यर्थीका तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता तथा विद्वान अधिवक्ताहरूले गर्नुभएको बहससमेत सुनियो।

१५. पुनरावेदक निवेदक तर्फबाट रहनु भएका विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री शरद प्रसाद कोईराला एवं विद्वान अधिवक्ताहरू श्री हरिशंकर कर्ण र श्री करुणाकर मल्लिकले पुनरावेदक निवेदक

४६.

नेपाल प्लाष्टो इण्डस्ट्रिजको अल्पमतका शेयरधनी भई उक्त कम्पनीबाट निवेदकले राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकबाट ऋण लिनु अघि नै संचालक समितिबाट राजिनामा दिई सकेको हुनाले कम्पनीले ऋण नतिरेको कारण निवेदकलाई समेत कालोसूचीमा राख्नु न्यायोचित नभएको भनी आ-आफ्नो बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

१६. प्रत्यर्थी राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री ईश्वरी प्रसाद भट्टराई तथा विद्वान अधिवक्ता श्री इन्दिरा कार्कीले निवेदक कम्पनीको संचालक समितिको सदस्य रहेको हुनाले कम्पनीले ऋण चुक्ता नगरेको कारण निवेदक सहित संचालक समितिका अन्य सदस्यलाई कालोसूचीमा राख्ने निर्णय कानूनसम्मत नै रहेको भनी आ-आफ्नो बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

१७. सुनसरी जिल्ला दुहवी गा.वि.स.वार्ड नं. ४ स्थित नेपाल प्लाष्टो इण्डस्ट्रिज प्रा.लि. ले राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक विराटनगरबाट कर्जा लिई कारोबार गरेको हुँदा भाखा भित्र बैंकको ऋण कर्जा चुक्ता नगरेकोले कम्पनी समेतलाई प्रतिवादी बनाई ऋण कर्जा चुक्ता असुली गरी पाउँ भनी ऋण असुली न्यायाधीकरणमा मिति २०६१ सालमा उजुरी निवेदन दिई ऋण असुली न्यायाधीकरणबाट मिति २०६२।२।१६ मा मधु पटावरी र सुनिल कुमार कर्ण उक्त कम्पनीको संचालक मात्र देखिन आएकोले निजहरूको हकमा अरु केही गरीरहनु परेन भनी फैसला भएको देखिन्छ । पुनरावेदक निवेदकले बैंकको ऋण कर्जा लेना रकम तिर्ने दायित्व मेरो नरहेकोले म निवेदकको नाम कालो सूचीबाट हटाउनु, हटाउन लगाउनु भनी राष्ट्र वाणिज्य बैंकको नाममा परमादेशको आदेश समेत जारी गरी पाउँ भनी तत्कालिन पुनरावेदन अदालत पाटनमा निवेदन दायर भएकोमा पुनरावेदन अदालत पाटनबाट ऋण असुली न्यायाधीकरणबाट मिति २०६२।६।१६ मा भएको निर्णयबाट समेत निवेदक सुनिलकुमार कर्ण नेपाल प्लाष्टो इण्डस्ट्रिज प्रा.लि.को संचालक रहेको भन्ने देखिन आएको र कर्जा सूचना केन्द्रको मिति २०५४।१।२२ को निर्णय हेर्दा Blacklist No.०८८७ मा Nepal Plasto Industries Pvt. Ltd. लाई राखिएको भन्ने देखिन आएको हुँदा ऋण असुली भैसकेको अवस्था नदेखिँदा निवेदन खारेज हुने ठहर्छ भनी आदेश भएको देखिन्छ । पुनरावेदन अदालतको सोहि निर्णय उपर निवेदकको यस अदालतमा पुनरावेदन दायर भएको देखिन्छ ।

१८. उपरोक्तानुसारको तथ्य रहेको प्रस्तुत निवेदनमा मिसिल संलग्न कागजहरु अध्ययन गरी पुनारवेदक र प्रत्यर्थीका तर्फबाट उपस्थित विद्वानहरुले प्रस्तुत गर्नुभएको उल्लिखित बहससमेत सुनी निर्णयतर्फ विचार गर्दा निम्न प्रश्नहरुको निरूपण गर्नुपर्ने देखियो:-

क. कालोसूची बारे विभिन्न देशहरुमा के कस्ता कानून तथा अभ्यासहरु रहेका छन्?

ख. संचालक समितिमा निष्कृय सदस्यलाई कालोसूचीमा राख्न मिल्ने हो वा होईन?

ग. तत्कालिन पुनरावेदन अदालत पाटनको आदेश मिलेको छ वा छैन?

१९. निरूपण गरिनुपर्ने पहिलो प्रश्न तर्फ विचार गर्दा, कालोसूची भन्नाले ऋण तिर्न बुझाउन नसकेका, खराब छ्वी तथा अवैध कारोबारमा संलग्न भएका कम्पनी, संस्था वा व्यक्तिहरुको सूची भनी बुझन सकिन्छ। यसको मुख्य प्रयोजन त्यस्ता कम्पनी, संस्था वा व्यक्तिहरुलाई थप कारोबार गर्ने रोक लगाउनु हो^१। सन् १९ औं सताब्दीमा आन्दोलनमा सक्रिय रहेका कामदारहरुको नाम कालोसूचीमा समावेश गर्ने गरेको पाईन्छ^२। त्यसैगरी सन् १९४० देखि १९५० को बीचमा निश्चित राजनैतिक विचारधारा भएका वा उक्त विचारधारा प्रति सहानुभूति राख्ने कम्पनीहरुलाई कालोसूचीमा राख्ने गरेको पाईन्छ^३। यसको प्रभाव विशेष गरी अमेरिकी सिनेमा जगत (Hollywood) मा परेको देखिन्छ^४। त्यस पश्चात सन् १९६० देखि १९९० को अन्तरालमा दक्षिण अफ्रिकाले गरेको रंगभेद (Apartheid by South Africa) को विरोधमा दक्षिण अफ्रिकासँग व्यापार गर्ने कम्पनीहरुलाई अन्तर्राष्ट्रियरूपमा कालोसूचीमा राखी बहिष्कार गर्ने गरेको पाईन्छ^५। हालको समयमा कम्पनीहरुलाई सरकार तथा अन्तर्राष्ट्रियसंस्थाहरुले विभिन्न कारण कालोसूचीमा राख्ने गरेको पाईन्छ। यसको मुल उद्देश्य उक्त कम्पनीहरुले गर्ने कारोबारहरुमा रोक लगाउनु हो।

^१. Cambridge Learner's Dictionary, "a list of companies, organizations, or people that have a bad reputation or have done something illegal and that other organizations do not do business with because of this."

^२. The Oxford Dictionary of Phrase and Fable, "A list of people or groups regarded as unacceptable or untrustworthy and often marked down for punishment or execution; the term is recorded from the early 17th century."

^३. Rebecca Prime (Prime is a film historian, a Fulbright scholar, she holds degrees from Columbia University, New York University, and the University of California, Los Angeles) Hollywood Exiles in Europe. The Blacklist and Cold War Film Culture, 2014.

^४. Jones, Lee, *Societies Under Siege: Exploring How International Economic Sanctions (Do Not) Work* (Oxford, 2015; online edn, Oxford Academic, 19 Nov. 2015), <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198749325.001.0001>,

२०. अन्तर्राष्ट्रीयसन्दर्भमा विश्व बैंक (World Bank) ले निलम्बित (debarred) कम्पनी तथा व्यक्तिको सूची राख्ने गरेको पाईन्छ भने उक्त सूची प्रत्येक ३ (तीन) घण्टामा अध्यावधिक हुने गरेको पाईन्छ^२। विश्व बैंकद्वारा लगानी भएका परियोजनाहरूमा ठगीजन्य कार्य, भष्टाचार वा दुराचार गरेको भन्ने देखिएमा World Bank's Integrity Vice Presidency (INT)^३ ले छानविन गरी सम्बन्धित पक्षलाई स्पष्टिकरणको मौका दिई सोहि आधारमा विवादित फर्म वा व्यक्तिलाई निलम्बित गर्ने वा नगर्ने निर्णय गर्ने गरेको पाईन्छ। त्यसैगरी European Union (EU) द्वारा लगानी भएका परियोजनाहरूमा अनियमितता न्यूनीकरण गर्नको लागि ऐटा छुटै निकाय, European Anti-Fraud Office (OLAF)^४ रहेको देखिन्छ। उक्त निकायले विवादित फर्म विरुद्ध अनुसन्धान, लेखा परीक्षण गरी प्रतिवेदन तयार गरी सम्बन्धित पक्षलाई सुनुवाईको मौका दिई सम्बन्धित फर्मको कारोबारमा अनियमितता देखिएमा वा ठगीजन्य कार्य गरेको भन्ने प्रमाणित भएमा उक्त फर्मलाई निलम्बित गर्ने गरेको पाईन्छ। अन्तर्राष्ट्रीयस्तरमा, कालोसूचीमा राख्ने कार्य मुख्यतया भष्टाचार, अनियमितता र दुराचारलाई नियन्त्रण गर्न अवलम्बन हुने गरेको पाईन्छ भने सम्बन्धीत पक्षलाई सुनुवाई र स्पष्टिकरणको मौका दिने अभ्यासलाई प्राथमिकता दिएको पाईन्छ।

२१. कालोसूची बारे विभिन्न देशहरूमा भिन्न-भिन्न कानून तथा प्रकृयाहरू रहेको देखिन्छ। चीनको सन्दर्भमा कम्पनीहरूलाई कालोसूचीमा राख्ने प्रयोजनको लागि कुनै विशेष कानून रहेको देखिँदैन। चीनको सामाजिक क्रेडिट प्रणाली (social credit system)^५ द्वारा व्यवसाय वा व्यक्तिहरूको कारोबार ट्र्याक गरिन्छ। यस अन्तर्गत कम्पनीहरूले कानून र नियमहरू उल्लंघन गरेमा, अनैतिक कारोबार गरेमा तथा कानूनी दायित्वहरू पूरा नगरेमा कम्पनीहरूलाई

^२. World Bank Group, World Bank Listing of Ineligible Firms and Individuals see full list at <https://www.worldbank.org/en/projects-operations/procurement/debarred-firms> (last seen 20 Nov, 2024, 3:24 pm)

^३. World Bank Group, Integrity Vice Presidency (INT), “INT is an independent unit within the World Bank that investigates and pursues sanctions related to allegation of fraud and corruption in World Bank-financed projects. INT supports the main business units of the World Bank and external stakeholders, mitigating fraud and corruption risks through sharing investigative findings, advice, prevention and outreach efforts.” Retrieved from <https://www.worldbank.org/en/about/unit/integrity-vice-presidency> (last seen 20 November 2024, 3:40 pm).

^४. European Anti-Fraud Office (OLAF), “OLAF fulfills its mission by:- carrying out independent investigations into fraud and corruption involving EU funds, so as to ensure that all EU taxpayers' money reaches projects that can create jobs and growth in Europe; contributing to strengthening citizen's trust in EU institutions by investigating serious misconduct by EU staff and members of the EU institutions; developing a sound EU anti-fraud policy” Retrieved from https://anti-fraud.ec.europa.eu/about-us/what-we-do_en (last seen 20 November 2024, 3:58 pm).

^५. Stanford, Center on China's Economy and Institutions, China's Corporate Social Credit System and Its Implications, “China's corporate social credit system (CSCS) is a data-driven scoring system to rate the “trustworthiness” of all business entities registered in China” retrieved from <https://sccei.fsi.stanford.edu/china-briefs/chinas-corporate-social-credit-system-and-its-implications>.

१८.

कालोसूचीमा राख्ने गरिन्छ। यसका साथै चिनको सर्वोच्च जन अदालत (Supreme People's Court, SPC) ले प्रभावकारी न्यायिक कार्यान्वयनको लागि “list of discredited persons subject to enforcement” भन्ने सूची राख्ने गरेको पाईन्छ^९। उक्त सूचीमा अदालतका निर्णय र आदेशहरु पालना नगर्ने व्यक्ति वा संस्थाहरुलाई समावेश गर्ने गरेको पाईन्छ^{१०} भने सूचिकृत भएका व्यक्तिहरुलाई अत्यावश्यक बाहेक अन्य सुविधाहरु उपभोग गर्न प्रतिबन्ध लगाउने गरेको पाईन्छ^{११}। उक्त सूचीमा राख्ने निर्णय उपर सम्बन्धित पक्षले पुनरावेदन गर्ने व्यवस्था रहेको पाईन्छ भने सम्बन्धित अदालतलाई लागेमा उक्त निर्णय सच्याउने व्यावस्था समेत रहेको पाईन्छ।^{१२}

२२. भारतको सन्दर्भमा कम्पनीलाई कालोसूचीमा राख्ने विभिन्न कानून तथा नियमहरु रहेका देखिन्छन् भने कालोसूचीमा राख्ने निकायहरुसमेत विभिन्न क्षेत्र तथा सम्बन्धित नियमहरुका आधारमा भिन्न रहेको देखिन्छ। बैङ्ग तथा वित्तीय संस्थाको सन्दर्भमा भारतीय केन्द्रिय बैंक (Reserve Bank of India, RBI) ले विभिन्न कारणहरुका आधारमा बैङ्ग तथा वित्तीय संस्थाहरुको

^९. The Supreme People's Court Provisions on the Release of the Judgment Defaulters List (Adopted at the 1582nd meeting of the Supreme People's Court's Adjudication Committee on June 1, 2013).

^{१०}. The Supreme People's Court Provisions on the Release of the Judgment Defaulters List, Article 1, “in any of the following situations where a person subject to enforcement has the ability to perform obligations set forth in an effective legal document but does not so perform, the people's courts shall enter them onto a Judgment Defaulters List and give them credit penalties in accordance with law. (1) Obstructing or resisting enforcement by fabricating evidence, violence, threats, or other such means; (2) Using fake lawsuits, fake arbitration or other means to conceal or transfer assets and evade enforcement; (3) Violating the asset reporting system; (4) Violating an order restricting high-spending; (5) Where with no legitimate reason, the person subject to enforcement refuses to perform on a settlement agreement; (6) Other situations of having ability to perform on obligations in an effective legal document, but refusing to so.”

^{११}. Provisions on Restricting High Consumption of Judgment Debtors (promulgated by the Supreme People's Court, Jul. 1, 2010, effective Oct. 1, 2010, amended on Jul. 20, 2015), art. 3 (China). The amended judicial interpretation was renamed as Provisions on Restricting High Consumption and Relevant Consumption of Judgment Debtors. Judgment defaulters are deprived of access to high or non-necessary consumption. Specifically, they cannot (1) take a flight, take a soft-berth train, take the second class berth or above of a steamship, take any seat in a G-category high-speed train, or take a seat on the business class or a higher class in any other high-speed train; (2) have high consumption activities at star hotels, night clubs, golf courses, or other places; (3) purchase real estate, or build, expand, or luxuriously furnish houses; (4) rent high-end office buildings, hotels, apartments, or other places for conducting businesses; (5) purchase vehicles not necessary for business operations; (6) travel or take a vacation; (7) send their children to high-cost private schools; (8) purchase insurance and financial products by paying a high premium; and (9) have any other consumption not necessary for life or work.

^{१२}. The Supreme People's Court Provisions on the Release of the Judgment Defaulters List, Article 3, “Where a person subject to enforcement feels that they have been wrongly entered into the Judgment Defaulters List, they may apply to the people's court for a correction. Where the person subject to enforcement is a natural person, they should usually personally go to the people's court to make the submission and explain the reasons; and where the person subject to enforcement is a legal person or other organization, usually the person subject to enforcement's legally-designated representative or responsible party should go the people's court to make the submission and explain the reasons. Where upon review the people's court find the reasoning is sustained, they shall make a decision to grant the correction.”

दर्ता रद्द गर्ने गरेको पाईन्छ^{१३}। यस्तो कार्यलाई कालोसूचीमा राखे बराबर नै व्यवहार गर्ने गरेको पाईन्छ। उक्त दर्ता रद्द गर्ने निर्णय गर्नु भन्दा अघि सम्बन्धीत पक्षलाई स्पष्टिकरणको उचित अवसर प्रदान गर्ने गरेको पाईन्छ^{१४}। त्यसैगरी सामान्य वित्तिय नियम, २०१७ (General Financial Rule, 2017) मा आपूर्तिकर्ता वा ठेक्का कम्पनी (contractor) ले सम्बन्धित कानूनहरूको उल्लंघन गरेमा त्यस्ता आपूर्तिकर्ता वा ठेक्का कम्पनीलाई निलम्बित (debarment) गर्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ^{१५} भने उक्त नियम अन्तर्गत निलम्बित बोलपत्रकर्ता वा बोलपत्रकर्ताको कुनै पनि उत्ताराधिकारी कुनै पनि खरिद संस्थाको खरिद प्रक्रियामा सहभागी हुन पाउने छैन। उक्त निलम्बनको अवधी निलम्बनको मितिबाट तीन वर्षसम्म कायम रहने गरेको पाईन्छ^{१६} भने निलम्बनमा राख्ने निर्णय गर्नु अघि सम्बन्धीत बोलपत्रकर्तालाई सुनुवाईको मौका दिने प्रावधान रहेको पाईन्छ^{१७}।

२३. त्यसैगरी संयुक्त राज्य अमेरिकामा विभिन्न कानून तथा निकयाहरुद्वारा कम्पनीहरुलाई कालोसूचीमा राख्ने गरेको पाईन्छ। Federal Acquisition Regulation (FAR)^{१८} ले संघीय ठेक्काबाट कम्पनीहरुको निष्कासन र निलम्बनका लागि मार्गनिर्देशन गर्दछ^{१९}। उक्त नियम अनुसार ठगीजन्य कार्यमा संलग्न भएमा, सम्बन्धीत कानून वा नियम उल्लंघन गरेमा वा

^{१३.} Reserve Bank of India Act, 1934, Section 45IA(6), “The Bank may cancel a certificate of registration granted to a non-banking financial company under this section if such company- (i) ceases to carry on the business of a non-banking financial institution in India; or (ii) has failed to comply with any condition subject to which the certificate of registration had been issued to it; or (iii) at any time fails to fulfill any of the conditions referred to in clauses (a) to (g) of sub-section (4); or (iv) fails- (a) to comply with any direction issued by the Bank under the provisions of this chapter; or (b) to maintain accounts in accordance with requirements of any law or any direction or order issued by the Bank under the provisions of this Chapter; or (c) to submit or offer for inspection its books of account and other relevant documents when so demanded by an inspecting authority of the Bank; or (v) has been prohibited from accepting deposit by an order made by the Bank under the provisions of this Chapter and such order has been in force for a period of not less than three months.....”

^{१४.} Reserve Bank of India Act, 1934, Section 45IA, “....Provided further that before making any order or cancellation of certificate of registration, such company shall be given a reasonable opportunity of being heard.”

^{१५.} General Financial Rules (GFR), 2017, Rule 151, “(i) A bidder shall be debarred if he has been convicted of an offence- (a) under the Prevention of Corruption Act, 1988; or (b) the Indian Penal Code or any other law for the time being in force, for causing any loss of life or property or causing a threat to public health as part of execution of a public procurement contract.”

^{१६.} General Financial Rules, 2017, Rule 151, “(ii) A bidder debarred under sub-section (i) or any successor of the bidder shall not be eligible to participate in a procurement process of any procuring entity for a period not exceeding three years commencing from the date of debarment. Department of Commerce (DGS&D) will maintain such list which will also be displayed on the website of DGS&D as well as Central Public Procurement Portal.”

^{१७.} General Financial Rules, 2017, Rule 151(iv), “The bidder shall not be debarred unless such bidder has been given a reasonable opportunity to represent against such debarment.”

^{१८.} The FAR is the primary regulation for use by all executive agencies in their acquisition of supplies and services with appropriated funds.

^{१९.} Federal Acquisition Regulation (FAR) available at <https://www.acquisition.gov/browse/index/far>.

४

अनैतिक रूपमा व्यापार गरेमा त्यस्ता ठेकेदार वा ठेक्का कम्पनीलाई निलम्बित गर्ने गरेको पाईन्छ^{२०} भने उक्त निलम्बनको सामान्यतया अधिकतम तीन वर्ष हुने गरेको पाईन्छ^{२१}। सम्बन्धीत निकायलाई लागेमा निलम्बनको अवधी बढाउने व्यवस्था समेत रहेको पाईन्छ^{२२}। निलम्बन अधिकारीले कम्पनीको व्यवस्थापनमा परिवर्तन भएमा वा निलम्बन नगर्नुपर्ने प्रमाण पेश भएमा निलम्बनको अवधी र दायरा घटाउन सक्दछन्^{२३}। त्यसैगरी Office of Foreign Assets Control (OFAC) ले अमेरिकी प्रतिबन्धहरूको (U.S. Sanctions) उल्लंघन गर्ने वा प्रतिबन्धित गतिविधिहरूमा संलग्न कम्पनीहरूलाई कालो सूचीमा राख्ने गर्दछ^{२४} भने सूचीकृत भएका व्यक्ति तथा कम्पनीहरूले उक्त निर्णय विरुद्ध अपील गर्ने व्यवस्था रहेको पाईन्छ^{२५}। उक्त निकाय अनुसार यो सूचीको मुल उद्देश्य भनेको सम्बन्धित पक्षलाई सजाय दिनु नभई सम्बन्धित पक्षको व्यवहारमा सकारात्मक परिवर्तन ल्याउनु हो^{२६}। Environmental Protection Agency (EPA) ले प्रतिबन्ध (कालोसूचीमा) राखिएका कम्पनीहरूको औपचारिक सूची नराखे पनि वातावरणीय कानूनहरूको उल्लङ्घन गर्ने कम्पनीहरूलाई जरिवाना, विभिन्न आदेश तथा अन्य सजायहरू गर्ने गरेको पाईन्छ जसले गर्दा कम्पनीहरूको सञ्चालन देखि ठेक्का सुरक्षित गर्ने कार्यहरूमा अवरोध आउने गरेको पाईन्छ। यस्तो कार्य एक प्रकारले कालोसूचीमा राखिनु जस्तै मानिन्छ^{२७}। त्यसैगरी US Department of Commerce's Bureau of Industry and Security (BIS) ले कारोबार गर्न प्रतिबन्ध लगाईएका विदेशी व्यक्ति, कम्पनी

^{२०}. Federal Acquisition Regulation (FAR), 9.406-2(a), (1), (2), (3)

^{२१} Federal Acquisition Regulation (FAR), 9.406-4(a)(1)

^{२२}. Federal Acquisition Regulation (FAR), 9.406-4, a(2),(b) The debarring official may extend the debarment for an additional period, if that official determines that an extension is necessary to protect the Government's interest..."

^{२३}. Federal Acquisition Regulation (FAR), 9.406-4(c) (1) Newly discovered material evidence; (2) Reversal of the conviction or civil judgment upon which debarment was based; (3) Bona fide change in ownership or management; (4) Elimination of other causes for which the debarment was imposed; or (5) Other reasons the debarring official deems appropriate."

^{२४}. Office of Foreign Assets Control (OFAC) administers a number of different sanctions programs. The sanctions can be either comprehensive or selective, using the blocking of assets and trade restrictions to accomplish foreign policy and national security goals retrieved from <https://ofac.treasury.gov/>.

^{२५}. U.S. Department of State, Delisting Guidance for Those Designated for Sanctions by the Department of State available at <https://www.state.gov/sanctions-delisting/> (last visited 4 December 2024, 4:35 pm).

^{२६}. U.S. Department of the Treasury, Office of Foreign Assets Control, Filing a Petition for Removal from an OFAC list, ".....The ultimate goal of sanctions is not to punish, but to bring about a positive change in behavior..."

^{२७}. EPA, Hudson River Cleanup available at <https://www.epa.gov/hudsonrivercbs/hudson-river-cleanup>, EPA, Duke Energy Agrees to 3\$ Million cleanup for Coal Ash Release in the Dan River available at <https://www.epa.gov/enforcement/case-summary-duke-energy-agrees-3-million-cleanup-coal-ash-release-dan-river>, EPA, Volkswagen Violations available at <https://www.epa.gov/vw/learn-about-volkswagen-violations>.

तथा सरकारहरूको सूची प्रकाशन गर्ने गरेको पाईन्छ। यस बाहेक विभिन्न संघ र राज्यहरूले आ-आफ्नो कानून बमोजिम कम्पनीहरूलाई कालोसूचीमा राख्ने समेत कानूनी व्यवस्था रहेको पाईन्छ^{२८}। उक्त सूचीबाट आफ्नो नाम हटाउन सम्बन्धीत पक्षले लिखित आवेदन दिन सक्ने व्यवस्था रहेको पाईन्छ^{२९}। यसका अतिरिक्त संयुक्त राज्य अमेरिकामा Leahy law^{३०} समेत प्रचलनमा रहेको पाईन्छ। उक्त कानून बमोजिम गम्भिर मानव अधिकारको उल्लङ्घन (Gross violations of human rights) मा संलग्न भएका विदेशी सुरक्षा फोर्सहरू (foreign security forces) मा राज्य कोषको प्रयोगमा प्रतिबन्ध लगाउने व्यवस्था रहेको पाईन्छ^{३१} भने विदेशी सुरक्षा फोर्सहरूमा रहेका व्यक्तिहरू गम्भिर मानव अधिकारहरूको उल्लङ्घनमा संलग्न भएको बारे छानबीन गरी मुल्याङ्कन गर्ने गरेको पाईन्छ। यस प्रकृयालाई ‘Leahy vetting’^{३२} भन्ने गरिन्छ। उक्त व्यवस्थालाई एक प्रकारको कालोसूची कै अभ्यास मान्न सकिन्छ।

२४. संयुक्त अधिराज्य (United Kingdom) को सन्दर्भमा भने कुनै कम्पनीलाई औपचारिक रूपमा कालोसूचीमा राख्ने गरेको नपाईए पनि विभिन्न कानून अन्तर्गत विभिन्न निकायहरूले कम्पनीहरूलाई प्रतिबन्धित भने गर्ने गरेको पाईन्छ। उदाहरणको लागि सार्वजनिक करार नियमावली, २०१५ (Public Contract Regulation, 2015) बमोजिम करारीय निकायहरूले

^{२८}. California Code, Section, 6101, “(a) Conviction of a felony or misdemeanor, involving moral turpitude, constitutes a cause for disbarment or suspension” retrieved from [https://leginfo.legislature.ca.gov/faces/codes_displaySection.xhtml?lawCode=BPC§ionNum=6101.#:~:text=\(a\)%20Conviction%20of%20a%20felony.cause%20for%20disbarment%20or%20suspension](https://leginfo.legislature.ca.gov/faces/codes_displaySection.xhtml?lawCode=BPC§ionNum=6101.#:~:text=(a)%20Conviction%20of%20a%20felony.cause%20for%20disbarment%20or%20suspension).

^{२९}. US Department of Commerce’s Bureau of Industry and Security (BIS), “....As a result of the August 2008 rule, §744.16 of the EAR defines the procedures that allow a person listed on the Entity List to submit a written request to the End-User Review Committee (ERC) that its entry be removed or modified..... In order for a party to be released from the additional licensing requirements imposed by being on the Entity List, two actions must occur: 1) the appeal must be approved by the ERC, and 2) a formal notice of the party’s removal from the Entity List must be published in the Federal Register.” Available at https://www.bis.doc.gov/index.php/policy-guidance/deemed-exports-deemed-exports-faqs/search/cat/33-entity-list-faqs#faq_129 (last visited 4 December 2024, 5:01 pm).

^{३०}. U.S. Department of State, About the Leahy Law, “The term “Leahy law” refers to two statutory provisions prohibiting the U.S. Government from using funds for assistance to units of foreign security forces where there is credible information implicating that unit in the commission of gross violations of human rights (GVHR). Available at <https://www.state.gov/key-topics-bureau-of-democracy-human-rights-and-labor/human-rights/leahy-law-fact-sheet/>. (Last visited 4 December 2024, 5:42 pm).

^{३१}. Foreign Assistance Act of 1961, as amended, a provision titled “Limitation on Assistance to Security Forces” (the “Leahy Amendment”). Subsection (a) of that provision states: “(a) In General. No assistance shall be furnished under this Act [the Foreign Assistance Act] or the Arms Export Control Act to any unit of the security forces of a foreign country if the Secretary of State has credible information that such unit has committed a gross violations of human rights.”

^{३२}. HumanRights.GOV, Leahy Vetting, “Consistent with U.S. law and policy, the Department of State vets its assistance to foreign security forces, as well as certain Department of Defense training programs, to ensure that recipients have not committed gross human rights abuses.” Available at <https://web.archive.org/web/20131207080529/http://www.humanrights.gov/issues/leahy-vetting/#> (Last visited 4 December 2024, 5:45 pm).

(contracting authorities) फौजदारी कानून उल्लंघन गरेका वा भष्टाचार वा घुसखोरीमा संलग्न भएका कुनै आर्थिक संचालकहरूलाई खरिद प्रकृयामा सहभागी हुनबाट वहिस्करण (exclusion) गर्ने गरेको पाईन्छ^{३३} भने सम्बन्धीत पक्षले फौजदारी कानून अन्तर्गत जरिवाना भुक्तान गरेको, अनुसन्धान गर्ने निकायलाई तथ्य र परिस्थितिका बारेमा स्पष्ट पार्न सक्रियतापूर्वक सहयोग गरेको वा आफ्नो गलित सूधार गर्ने प्रयत्नहरू गरेको भन्ने यथेष्ट प्रमाण रहेको पाईएमा करारीय निकायले उक्त वहिस्करणबाट हटाउन सक्ने व्यवस्था रहेको पाईन्छ^{३४}। यसरी विभिन्न देशहरूमा कालोसूची र निलम्बन बारेमा भिन्न भिन्न कानून विद्यमान रही विभिन्न क्षेत्र र विषयवस्तु अनुसार कालोसूचीमा राख्ने निकाय भिन्न रहेको देखिन्छ। कालोसूचीमा राख्ने मापदण्ड र कालोसूचीको प्रकृया समेत सम्बन्धीत देशको आर्थिक र राजनैतिक अवस्था तथा कारोबारको प्रकृतीका आधारमा फरक फरक रहेको देखिन्छ। तथापी कालोसूची सम्बन्धी विभिन्न देशहरूका कानून र अभ्यासलाई अवलोकन गर्दा मुख्य ऋण तिर्न बुझाउन नसकेमा, ठगी वा अन्य कसूरजन्य कार्यमा संलग्न भएमा, भष्टाचार वा दूराचार गरेमा र सम्बन्धित कानूनको उल्लंघन गरेमा कम्पनी वा व्यक्तिलाई कालोसूचीमा सिफारिस गर्ने र राख्ने गरेको देखिन्छ। यद्यपी कालोसूचीमा सिफारिस गरिनु अघि र कालोसूचीमा राख्नु अघि सम्बन्धीत पक्षलाई सुनुवाई, स्पष्टिकरण र पुनरावेदनको मौका दिनुपर्ने तथा कालोसूचीमा राख्ने कार्य पूर्वग्राही (prejudicial) नभई न्यायिक सुनुवाईको सिद्धान्त (principle of fair hearing) मा आधारित रहेको हुनुपर्ने भन्ने कानूनी व्यवस्था र अभ्यासहरू देखिन्छ।

^{३३}. Public Contract Regulations, 2015, 57, “(1) Contracting authorities shall exclude an economic operator from participation in a procurement procedure where they have established by verifying in accordance with regulations 59, 60 and 61 or are otherwise aware that economic operator has been convicted of any of the following offences:- (a) conspiracy within the meaning of section 1 or 1A of the Criminal Law Act 1977 M1 or article 9 or 9A of the Criminal Attempts and Conspiracy (Northern Ireland) Order 1983 M2 where that conspiracy related to participation in a criminal organization as defined in Article 2 of Council Framework Decision 2008/841/JHA on the fight against organized crime M3; (b) corruption within the meaning of section 1(2) of the Public Bodies Corrupt Practices Act 1889 M4 or section 1 of the Prevention of Corruption Act 1906 M5; (c) the common law offence of bribery; (d) bribery within the meaning of sections 1, 2 or 6 of the Bribery Act 2010 M6 or section 113 of the Representation of the People Act 1983 M7.....” retrieved from <https://www.legislation.gov.uk/uksi/2015/102/regulation/57>,

^{३४}. Public Contract Regulations, 2015, 57, “If such evidence [is considered] as sufficient, the economic operator concerned shall not be excluded from the procurement procedure. (17) For [that] purpose, the economic operator shall prove that it has— (a) paid or undertaken to pay compensation in respect of any damage caused by the criminal offence or misconduct, (b) clarified the facts and circumstances in a comprehensive manner by actively collaborating with the investigating authorities, and (c) taken concrete technical, organizational and personnel measures that are appropriate to prevent further criminal offences or misconduct.”

२५. नेपालमा समेत अन्य देशहरु सरह फरक-फरक क्षेत्रका विभिन्न नियामक निकायहरुद्वारा सम्बन्धीत निकायको सिफारिसमा कम्पनी वा व्यक्तिहरुलाई कालोसूचीमा राख्ने गरेको पाईन्छ। त्यसैगरी त्यस्ता कम्पनी वा व्यक्तिहरुलाई कालोसूचीकित गर्ने विभिन्न कानून एवं नियमहरु प्रचलनमा रहेको पाईन्छ। सार्वजनिक खरिदको सन्दर्भमा सार्वजनिक खरिद अनुगमन कार्यालयद्वारा सार्वजनिक खरिद सम्बन्धी कानून^{३५} उल्लङ्घन गरेका कम्पनीहरुलाई कालोसूचीमा राख्ने गरेको पाईन्छ भने उक्त कार्यालयले कालोसूचीमा राखिएका कम्पनीहरुलाई समेत सूचीकित गर्ने गरेको पाईन्छ^{३६}। सामान्यतया खरिद प्रकृयामा वा खरिद समझौतामा भ्रष्टाचारजन्य वा जालसाजीपूर्ण कार्य गरेमा, बोलपत्र र प्रस्ताव सम्बन्धी काम कारबाहीमा संलग्न हुने प्रतिस्पर्धी बोलपत्रदाता वा प्रस्तावदाताको सहभागितामा हस्तक्षेप गरेमा अर्थात् कुनै पनि किसिमले बोलपत्रदाताहरु वा प्रस्तावदाताहरु बीच खरिद सम्बन्धी कुनै तरिकाले सार्वजनिक निकायलाई खुल्ला तथा स्वतन्त्र प्रतिस्पर्धामा अवरोध पुऱ्याएमा एवं खरिद समझौतामा भाग लिन अयोग्य ठहरिने कुनै फौजदारी कसूरमा अदालतबाट दोषी ठहरिएको कम्पनीलाई कालोसूचीमा राख्ने गरिन्छ। यसका साथै यदि बोलपत्रदाता, प्रस्तावदाता, परामर्शदाता, सेवाप्रदायक, आपूर्तिकर्ता, निर्माण व्यवसायी वा अन्य व्यक्ति, फर्म संस्था वा कम्पनीले यदि समझौता प्रकृयामा सहभागी भई समझौता गर्न नआएमा विभिन्न कबोल रकम बमोजिम कालोसूचीको अवधी फरक फरक रहने गरेको र त्यसमा सार्वजनिक खरिद अनुगमन कार्यालयको मापदण्ड बमोजिम हुने गरेको पाईन्छ। सार्वजनिक खरिद ऐन अन्तर्गत कालोसूचीमा राखिएका कम्पनीहरु तथा सार्वजनिक खरिद कार्यालय बाहेक अन्य निकायहरुले कालोसूचीमा राखेका कम्पनीहरुले समेत कालोसूचीमा रहने बेलासम्म सार्वजनिक निकायको खरिद

^{३५}. सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३, दफा ६३, “(१) देहायको अवस्थामा बोलपत्रदाता, प्रस्तावदाता, परामर्शदाता, सेवाप्रदायक, आपूर्तिकर्ता, निर्माण व्यवसायी वा अन्य व्यक्ति, फर्म, संस्था वा कम्पनीलाई निजको कार्यको गाम्भीर्यताको आधारमा सार्वजनिक खरिद अनुगमन कार्यालयले एक वर्ष देखि तीन वर्षसम्म कालोसूचीमा राख्न सक्नेछ:- (क) दफा ३२ बमोजिमको आचरण विपरित काम गरेको प्रमाणित भएमा, (ख) दफा २७ वा ३८ बमोजिम स्वीकृतिको लागि छनौट भएको बोलपत्रदाता वा प्रस्तावदाता खरिद समझौता गर्न नआएमा, (ग) खरिद समझौता कार्यान्वयन गर्दा सारभूत त्रुटि गरेको वा समझौता अनुरूपको दायित्व सारभूत रूपमा पालना नगरेको वा खरिद समझौता बमोजिमको कार्य सो समझौता बमोजिको गुणस्तरको नभएको कुरा पछि प्रमाणित भएमा, (घ) खरिद समझौतामा भाग लिन अयोग्य ठहरिने कुनै फौजदारी कसूरमा अदालतबाट दोषी ठहरिएमा, (ड) योग्यता ढाँटी वा झुक्यानमा पारी खरिद समझौता गरेको कुरा प्रमाणित हुन आएमा, वा (च) तोकिए बमोजिमको अन्य कुनै अवस्थामा।”

^{३६}. सार्वजनिक खरिद अनुगमन कार्यालय, Black Listed Organization https://old.ppmo.gov.np/index.php?route=information/black_lists (last seen 14 November 2024, 4:11 pm).

कारबाहीमा भाग लिन पाउँदैनन्^{३७}। उक्त कालोसूचीमा राखिएका कम्पनीहरुलाई सार्वजनिक खरिद अनुगमन कार्यालय^{३८} को मापदण्ड अनुसार कालोसूचीबाट फुकुवा गर्ने गरेको पाईन्छ^{३९} भने सामान्यतया कालोसूचीको अवधी तीन वर्षसम्म रहेको देखिन्छ^{४०}। सार्वजनिक निकायले कारबाही वा निर्णय गर्दा कुनै त्रुटि गरेको वा पालना गर्नुपर्ने कर्तव्य पालना नगरेकोले आफूलाई क्षति पुग्ने वा पुग्न सक्ने कारण खुलाई सम्बन्धीत पक्षले त्यस्तो त्रुटि वा निर्णयको पुनरावलोकनका लागि सम्बन्धीत सार्वजनिक निकायका प्रमुख समक्ष निवेदन दिन सक्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ^{४१} भने उक्त पुनरावलोकनको निवेदन खरिद समझौता हुनुभन्दा अधिको कारबाहीका सम्बन्धमा सीमित हुने गरेको पाईन्छ^{४२}। सार्वजनिक निकायले सार्वजनिक खरिद ऐनको दफा ६३ बमोजिम सम्बन्धीत पक्षलाई कालोसूचीमा राख्नु परेमा विस्तृत विवरण र कारण खुलाई सम्बद्ध कागजात सहित सार्वजनिक खरिद अनुगमन कार्यालयलाई लेखी पठाउनु पर्नेछ^{४३} भने सार्वजनिक खरिद अनुगमन कार्यालयले सार्वजनिक निकायले पठाएको उक्त विवरण र सम्बद्ध कागजात जाँचबुझ गर्दा तत्काल सार्वजनिक खरिद प्रकृयामा भाग लिनबाट रोक लगाउनुपर्ने देखेमा कालोसूचीमा राख्ने सम्बन्धी प्रकृया पूरा नभएसम्मका लागि नयाँ खरिद कारबाहीमा सहभागी हुनबाट रोक लगाउन सक्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ^{४४}। सार्वजनिक

^{३७}. सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३, दफा ६३, “(२) उपदफा (१) बमोजिम कालोसूचीमा राखिएको बोलपत्रदाता, प्रस्तावदाता, परामर्शदाता, सेवाप्रदायक, आपूर्तिकर्ता, निर्माण व्यवसायी वा अन्य व्यक्ति, फर्म, संस्था वा कम्पनीले सोहि अवधिसम्म सार्वजनिक निकायको खरिद कारबाहीमा भाग लिन सक्ने छैन (३) यस दफामा अन्यत्र जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि बैंक वा वित्तीय संस्थाको ऋण नतिरी प्रचलित कानून बमोजिम अधिकार प्राप्त निकायले कालोसूचीमा राखेको व्यक्ति, फर्म, संस्था वा कम्पनीले त्यस्तो सूचीमा कायम रहेको अवधि भर सार्वजनिक खरिद कारबाहीमा भाग लिन सक्ने छैन।”

^{३८}. सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३, दफा ६४, “(१) सार्वजनिक निकायबाट हुने खरिद कार्यको अनुगमन, नियमन र सार्वजनिक खरिद प्रणालीलाई व्यवस्थित गर्न प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषद्को कार्यालय अन्तर्गत एक सार्वजनिक खरिद अनुगमन कार्यालय रहनेछ।”

^{३९}. सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३, दफा ६३(६), “उपदफा (१), (२), (३), (४) र (५) बमोजिम कालोसूचीमा रहेका बोलपत्रदाता, प्रस्तावदाता, परामर्शदाता, सेवाप्रदायक, आपूर्तिकर्ता, निर्माण व्यवसायी वा अन्य व्यक्ति, फर्म संस्था वा कम्पनीलाई कालोसूचीबाट फुकुवा गर्ने सम्बन्धमा सार्वजनिक खरिद अनुगमन कार्यालयले तयार गरेको मापदण्ड अनुसार कालोसूचीबाट फुकुवा गरिनेछ।”

^{४०}. सार्वजनिक खरिद नियमावली, २०६४, नियम १४१(२), “उपनियम (१) बमोजिम लेखि आए पछि सार्वजनिक खरिद अनुगमन कार्यालयले त्यस्तो विवरण, कारण र कागजातलाई विचार गर्दा त्यस्तो बोलपत्रदाता, प्रस्तावदाता, परामर्शदाता, सेवाप्रदायक, आपूर्तिकर्ता, निर्माण व्यवसायी वा अन्य व्यक्ति, फर्म, संस्था वा कम्पनीलाई तत्काल सार्वजनिक खरिदमा तीन वर्षसम्म भाग लिनबाट रोक लगाउनु पर्ने देखिएमा यस नियम बमोजिमको प्रक्रिया पूरा नभएसम्म रोक लगाउन सक्नेछ।”

^{४१}. सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३, दफा ४७(१).

^{४२}. सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३, दफा ४७(२).

^{४३}. सार्वजनिक खरिद नियमावली, २०६४, नियम १४१ उपनियम (१).

^{४४}. सार्वजनिक खरिद नियमावली, २०६४, नियम १४१ उपनियम (२).

खरिद अनुगमन कार्यालयले सम्बन्धीत पक्षलाई तत्काल सार्वजनिक खरिद प्रकृयाबाट रोक लगाउने निर्णय गरेमा त्यस्तो निर्णय भएको सात दिन भित्र सोको सूचना सम्बन्धीत पक्षलाई दिई सार्वजनिक रूपमा सूचना प्रकाशन गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको पाईन्छ^{४५}। तत्काल खरिद प्रकृयामा रोक लगाउनु पर्ने अवस्थामा बाहेक सार्वजनिक खरिद अनुगमन कार्यालयले सम्बन्धीत पक्षलाई सार्वजनिक निकायले लेखी पठाएको विवरण, कारण र कागजातको प्रतिलिपि सहित कालोसूचीमा राख्नु नपर्ने आधार र स्पष्टिकरण पेश गर्न तीस दिनको अवधिको लिखित सूचना सम्बन्धीत पक्षको कार्यालय वा घरमा पठाउनु पर्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ^{४६}। उक्त सूचना प्राप्त गरे पश्चात प्रभावित पक्षले कालोसूचीमा राख्नु नपर्ने कारणहरु सहित सार्वजनिक खरिद अनुगमन कार्यालय समक्ष पेश गर्न सक्नेछ^{४७} भने उक्त विषयको सुनुवाई सार्वजनिक खरिद अनुगमन कार्यालयले गरी कालोसूचीमा राख्ने नराख्ने निर्णय गर्ने^{४८} प्रावधान रहेको देखिन्छ। उक्त कालोसूचीको अवधी समाप्त भए पछि वा अन्य क्तिपय अवस्थामा अदालतको आदेश बमोजिम पनि कालोसूचीकृत कम्पनीलाई कालोसूचीबाट फुकुवा गर्ने अभ्यास रहेको पाईन्छ। सार्वजनिक खरिद सम्बन्धी कानूनी व्यवस्थाबाट सामान्यतया सार्वजनिक खरिद सम्झौता हुनु अगाडी, खरिद सम्झौता हुने क्रममा र सार्वजनिक खरिद अनुगमन कार्यालयले कालोसूचीमा राख्ने निर्णय गरे पश्चात समेत सम्बन्धीत पक्षलाई सुनुवाई, स्पष्टिकरण तथा पुनरावलोकनको मौका दिने गरेको पाईन्छ।

२६. त्यसैगरी बैंक तथा वित्तिय संस्थाहरुको हकमा नेपाल राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक ले सम्बन्धीत बैंक/निकाय/संस्थाको सिफारिसको आधारमा यी संस्थाहरुलाई निश्चित कानून एवं निर्देशन अनुसार कालोसूचीमा राख्ने गरेको पाईन्छ। नेपाल राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक ऐन, २०५८ को दफा दद(१) मा कर्जा प्रवाहमा शुद्धता र उपयुक्तता कायम गर्ने, समयमा कर्जा नतिर्ने वा कर्जाको दुरुपयोग गर्ने ऋणीको नाम कालोसूचीमा राख्ने लगायतका प्रयोजनको लागि नेपाल राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक ले कर्जा सूचना केन्द्रको स्थापना गर्न वा गराउन सक्ने व्यवस्था रहेको छ। सोहि

^{४५.} सार्वजनिक खरिद नियमावली, २०६४, नियम १४१ उपनियम (३)

^{४६.} सार्वजनिक खरिद नियमावली, २०६४, नियम १४१ उपनियम (४).

^{४७.} सार्वजनिक खरिद नियमावली, २०६४, नियम १४१ उपनियम (५).

^{४८.} सार्वजनिक खरिद नियमावली, २०६४, नियम १४१ उपनियम (१०).

दफाको उपदफा (२) मा नेपाल राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक ले उपदफा (१) मा उल्लिखित कार्यलाई तोकिए बमोजिम नियमित र व्यवस्थित गर्नेछ भन्ने व्यवस्था रहेको छ। नेपाल राष्ट्र बैंकले कालोसूची सम्बन्धी कार्यलाई व्यवस्थित र प्रभावकारी बनाउनको लागि नेपाल राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक ऐन, २०५८ को दफा ७९^{४९} र नेपाल राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक कर्जा सूचना विनियमावली, २०५९ को विनियम ७^{५०} ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरुलाई हरेक वर्ष निर्देशन जारी गर्ने गरेको पाईन्छ। नेपाल राष्ट्र बैंकबाट विभिन्न वर्गका संस्थाहरुको लागि जारी हुने एकीकृत निर्देशनमा^{५१} बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरुले कर्जा नतिर्ने ऋणी लगायतका व्यक्तिहरुलाई कर्जा सूचना केन्द्रको कालोसूचीमा राख्न सिफारिस गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ। यस अन्तर्गत इजाजतप्राप्त संस्थाले दश लाख रुपैयाँ वा सो भन्दा बढीको कर्जा रकम कालोसूची सम्बन्धी व्यवस्था अन्तर्गत कालोसूचीमा राख्न सिफारिस गर्नु पर्ने देखिन्छ भने इजाजतप्राप्त संस्थाबाट जतिसुकै परिमाणको कर्जा, सापट तथा सुविधा रकम लिई नतिर्ने ऋणीहरुलाई कालोसूचीमा राख्न सम्बन्धीत इजाजतप्राप्त संस्थाले कर्जा सूचना केन्द्रलाई सिफारिस गर्न सक्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ^{५२}। कालोसूचीमा समावेश गर्न सम्बन्धीत बैंकबाट सिफारिस भए पश्चात सो नामावलीलाई कर्जा सूचना केन्द्रले नामनामेसी यकिन गरी पाँच दिन भित्र कालोसूचीमा राख्नु पर्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ^{५३}। यसका साथै नियतपूर्वक ऋण नतिर्ने (willful defaulters) वा परिस्थितिवश ऋण नतिर्ने (non-willful defaulters) ऋणीहरुको वर्गीकरण^{५४} गरी कालोसूचीमा समावेश भएका ऋणीलाई इजाजतपत्र प्राप्त संस्थाबाट कुनै पनि नयाँ कर्जा/सुविधा प्रदान गर्न, कर्जा/सुविधा नवीकरण गर्न, थप कर्जा/सुविधा प्रदान गर्न,

^{४९}. नेपाल राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक ऐन, २०५८, दफा ७९, “(१) बैंकलाई वाणिज्य बैंक तथा वित्तीय संस्थाको काम कारबाहीको नियमन गर्ने पूर्ण अधिकार हुनेछ। (२) उपदफा (१) बमोजिम नियमन गर्ने सम्बन्धमा बैंकले आवश्यक देखेका विषयमा नियम तथा विनियम बनाउन र आवश्यक आदेश, निर्देशन तथा सूचना जारी गर्न सक्नेछ र त्यस्तो नियम तथा विनियम र आदेश, निर्देशन तथा सूचनाको पालना गर्नु सम्बन्धित वाणिज्य बैंक तथा वित्तीय संस्थाको कर्तव्य हुनेछ।”

^{५०}. नेपाल राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक कर्जा सूचना विनियमावली, २०५९, विनियम ७, “(१) ऐनको दफा ८८ को उपदफा (१) मा उल्लिखित कार्यहरुलाई व्यवस्थित गर्न, गराउन बैंकले केन्द्र, वाणिज्य बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई समय समयमा आवश्यक निर्देशन दिन सक्नेछ। (२) उप विनियम (१) बमोजिम बैंकले दिएको निर्देशनको पालना गर्नु केन्द्र, वाणिज्य बैंक तथा वित्तीय संस्थाको कर्तव्य हुनेछ।”

^{५१}. नेपाल राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक बाट “क”, “ख” र “ग” वर्गका इजाजतपत्र प्राप्त संस्थाहरुलाई जारी गरिएको एकीकृत निर्देशन, २०८०

^{५२}. नेपाल राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक केन्द्रीय कार्यालय, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग, इ.प्रा. निर्देशन नं. १२/०८०, १२, ४(१).

^{५३}. नेपाल राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक केन्द्रीय कार्यालय, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग, इ.प्रा. निर्देशन नं. १२/०८०, १२, ४(२).

^{५४}. नेपाल राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक केन्द्रीय कार्यालय, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग, इ.प्रा. निर्देशन नं. १२/०८०, १२, ५.

किस्तावन्दीमा प्रदान भएको कर्जाको बाँकी किस्ता प्रदान गर्न वा जमानत स्वीकार गर्न बन्देज समेत लगाईने व्यवस्था गरेको पाईन्छ^{४५}। इजाजतपत्र प्राप्त संस्थाले कालोसूचीमा समावेश भएका व्यक्तिहरुको नयाँ राहदानी जारी नगर्न वा भईरहेको राहदानी जफत गर्नसमेत सिफारिस गर्न सक्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ^{४६}। इजाजतप्राप्त संस्थाहरुबाट दश लाख रुपैयाँ वा सोभन्दा बढिको कर्जा/सुविधा लिएका ऋणीहरु वा व्यक्तिहरुलाई कालोसूचीमा राख्ने गरेको पाईन्छ^{४७}। सामान्यतया कर्जाको साँवा वा साँवाको कुनै किस्ता वा ब्याजको भुक्तानी मिति एक वर्ष नाघेमा वा कर्जा तथा सुविधाको दुरुपयोग गरेको प्रमाणित भएमा, सुरक्षण राखेको सामान/सम्पत्ति दुरुपयोग गरेको प्रमाणित भएमा, ऋणी वेपत्ता भएमा वा ९० दिन सम्म सम्पर्कमा नआएमा, ऋणी टाट पल्टेमा, इजाजतपत्र प्राप्त संस्थाले ऋणी विरुद्ध मुद्दा दायर गरेमा, ऋण असुली न्यायाधीकरणमा उजुरी दिएमा वा गैरकोषमा आधारित सुविधा वा क्रेडिट कार्डबाट सिर्जना भएको कर्जा (forced loan) को हकमा कर्जा शीर्षकमा लेखांकन भएको ९० दिन नाघेमा कालोसूचीमा राख्ने गरेको पाईन्छ^{४८}। यस बाहेक बैंक तथा वित्तीय संस्था ऐन, २०७३ को दफा ५७^{४९} बमोजिम असुलीको कारवाही चलाउँदा समेत कालोसूचीमा राख्ने गरेको देखिन्छ^{५०}। बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०७३ को दफा ५७ को उपदफा

^{४५}. नेपाल राष्ट्रिय बाणिज्य बैंक केन्द्रीय कार्यालय, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग, इ.प्रा. निर्देशन नं. १२/०८०, १२.६.

^{४६}. नेपाल राष्ट्रिय बाणिज्य बैंक केन्द्रीय कार्यालय, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग, इ.प्रा. निर्देशन नं. १२/०८०, १२.८.

^{४७}. नेपाल राष्ट्रिय बाणिज्य बैंक केन्द्रीय कार्यालय, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग, इ.प्रा. निर्देशन नं. १२/०८०, ९(१)

^{४८}. नेपाल राष्ट्रिय बाणिज्य बैंक केन्द्रीय कार्यालय, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग, इ.प्रा. निर्देशन नं. १२/०८०, १२, ९(१).

^{४९}. बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०७३, दफा ५७, “(१) ऋणीले कर्जा लेनदेन सम्बन्धी लिखत वा करारमा उल्लिखित शर्त कबुलियतको पालना नगरेमा वा लिखत वा करारको भाकमित्र कर्जा र सोमा लागेको ब्याज वा हर्जाना चुक्ता नगरेमा वा दफा ५६ बमोजिम अनुगमन गर्दा ऋणीले जुन प्रयोजनको लागि कर्जा लिएको हो सो प्रयोजनमा नलगाई दुरुपयोग गरेको देखिएमा कर्जा लेनदेन सम्बन्धी लिखत वा प्रचलित कानूनमा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि ऋणीले बैंक वा वित्तीय संस्थालाई लेखिदिएको वा धितो राखेको सुरक्षणलाई लिलाम बिक्री गरी वा अन्य कुनै व्यवस्था गरी सम्बन्धित बैंक वा वित्तीय संस्थाले आफ्नो साँवा, ब्याज असुल उपर गर्न सक्नेछ (२) प्रचलित कानूनमा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि ऋणीले बैंक वा वित्तीय संस्थालाई लेखी दिएको वा धितो राखेको सुरक्षण कुनै किसिमले कसैलाई हक छोडी दिएमा वा अन्य कुनै कारणबाट सुरक्षणको मोल घट्न गएमा बैंक वा वित्तीय संस्थाले निश्चित म्याद दिई त्यस्तो ऋणीलाई थप धितो सुरक्षण राख्न लगाउन सक्नेछ र ऋणीले बैंक वा वित्तीय संस्थाले तोकेको म्याद भित्र थप धितो सुरक्षण राख्नु पर्नेछ, (३) उपदफा (२) बमोजिम ऋणीले थप धितो नराखेमा वा राखेको धितो सुरक्षणबाट साँवा ब्याज असुल उपर हुन नसकेमा बैंक वा वित्तीय संस्थाले ऋणीको स्वामित्वमा रहेको वा ऋणीको हक लाग्ने अन्य चल अचल सम्पत्तिबाट प्रचलित कानून बमोजिम आफ्नो साँवा ब्याज असुल उपर गर्न सक्नेछ...”

^{५०}. नेपाल राष्ट्रिय बाणिज्य बैंक केन्द्रीय कार्यालय, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग, इ.प्रा. निर्देशन नं. १२/०८०, १२.९(२)(ग).

(११) मा ऋणीले बैंक वा वित्तीय संस्थासँग लिएको कर्जा र सोमा लाग्ने ब्याज तथा हर्जना कर्जा लेनदेन सम्बन्धी लिखत वा करारमा उल्लिखित भाकाभित्र चुक्ता नगरेमा बैंक वा वित्तीय संस्थाले त्यस्तो ऋणीलाई प्रचलित कानून बमोजिम कालोसूचीमा राख्न कर्जा सूचना केन्द्र लिमिटेडमा लेखी पठाउनु पर्नेछ भन्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ। यसका साथै कर्जा सूचना केन्द्रले बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले प्रवाह गर्ने कर्जा सम्बन्धी सूचनाको अभिलेख राख्नुका साथै कर्जाका शर्तहरु उल्लंघन गर्ने व्यक्ति तथा संस्थाहरूलाई कालोसूचीमा राख्ने गरेको पाईन्छ। राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक बाट जारी भएको उक्त निर्देशनमा कालोसूचीमा समावेश नहुने विभिन्न अवस्थाहरु समेत रहेको पाईन्छ। जस अनुसार कुनै असामान्य परिस्थितिको कारण समयमा साँवा र/वा ब्याज चुक्ता गर्न नसकेको व्यहोरा ऋणीले अनुरोध गरी मनासिव लागेमा, बाढी, पहिरो, भूकम्प जस्तो प्राकृतिक प्रकोप/दैवीक प्रकोप परेमा, नेपाल सरकारले ग्राहकको जायजेथा तथा व्यवस्था संचालनमा रहेको स्थान अधिग्रहण गरेमा कालोसूचीमा समावेश नगर्ने निर्णय गर्न सकिने व्यवस्था रहेको पाईन्छ^१। त्यसैगरी सम्बन्धीत संस्थाले तीन वर्षभित्र कर्जा सूचना केन्द्रलाई विभिन्न अवस्थाहरूमा कालोसूचीबाट हटाउने सिफारिस गर्न सक्ने व्यवस्था रहेको पाईन्छ^२। जस अनुसार भाखा नाधेको कर्जाको साँवा ब्याज चुक्ता गरेमा, चेक जारी गरेको व्यक्ति कालोसूचीमा समावेश भएकोमा सो व्यक्तिले उक्त चेकको रकम चेक जारी गरेको व्यक्तिलाई भुक्तान गरेमा, सम्बन्धीत इजाजतप्राप्त संस्थाको संचालक समितिले उपयुक्त ठहन्याई कर्जाको भाखा थप गरेमा वा बैंकको निर्देशनको अधिनमा रही कर्जा पुनरतालिकीकरण वा पुनरसंरचना गरेमा, एक भन्दा बढि ऋणी सम्मिलित भएको अवस्थामा कुनै ऋणीको भागको साँवा ब्याज चुक्ता गरेको भनी भाखा थप गरेमा^३ वा अन्य थप अवस्थाहरूमा^४ सम्बन्धीत इजाजतपत्र प्राप्त संस्थाले कर्जा सूचना केन्द्रलाई कालोसूचीबाट हटाउनको लागी सिफारिस गर्न सक्ने प्रावधान रहेको देखिन्छ। यसका अतिरिक्त कुनै पनि ऋणी वा ऋणीसँग

^१. नेपाल राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक केन्द्रीय कार्यालय, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग, इ.प्रा. निर्देशन नं. १२/०८०, ९(४).

^२. नेपाल राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक केन्द्रीय कार्यालय, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग, इ.प्रा. निर्देशन नं. १२/०८०, ९(५).

^३. नेपाल राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक केन्द्रीय कार्यालय, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग, इ.प्रा. निर्देशन नं. १२/०८०, ९(५), (१), (२), (३).

^४. नेपाल राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक केन्द्रीय कार्यालय, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग, इ.प्रा. निर्देशन नं. १२/०८०, ९(५), (४), (५), (६).

सम्बन्धीत अन्य सबै पक्षलाई कालोसूचीमा समावेश गर्नुपूर्व सम्बन्धीत इजाजतपत्र प्राप्त संस्थाले
 कालोसूचीमा समावेश गर्नुपर्ने कारणसहित कम्तीमा पैतिस दिन अगावै सूचना दिनुपर्ने व्यवस्था
 रहेको देखिन्छ^{६५}। खातामा पर्याप्त मौज्दात नभई चेक जारी गरेका कारण चेक अनादर भई
 कालोसूचीमा समावेश गर्नुपर्ने अवस्थामा कालोसूचीमा राख्न कर्जा सूचना केन्द्रमा सिफारिस
 गर्नु पुर्व चेक जारी गर्ने खातावालालाई चेकको रकम भुक्तानी गर्न सार्वजनिक विदा बाहेक
 सात दिनको सूचना दिनु पर्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ^{६६}। यसका साथै कालोसूचीमा समावेश
 नहुन पर्ने कुनै व्यक्ति, फर्म, कम्पनी वा संगठित संस्थालाई भूलवस कालोसूचीमा समावेश
 गरिएको रहेछ भने त्यस सम्बन्धमा सम्बन्धीत इजाजतपत्र प्राप्त संस्थाको संचालक समितिबाट
 सिफारिस भई आएमा अविलम्ब त्यस्तो व्यक्ति, फर्म, कम्पनी वा संगठित संस्थालाई अभिलेख
 नै नरहने गरी कालोसूचीबाट हटाईने तथा त्यसरी कालोसूचीमा समावेश भई हटेका व्यक्ति,
 फर्म, कम्पनी वा संगठित संस्थालाई कालोसूचीमा समावेश भएको मानिने छैन भन्ने व्यवस्था
 समेत रहेको देखिन्छ^{६७}। यसरी बैंक तथा वित्तीय संस्थाको हकमा निश्चित कर्जा रकम निर्धारित
 गरी उक्त कर्जाको साँवा र ब्याज चुक्ता नगरेमा उक्त इजाजतपत्र प्राप्त संस्थाले कर्जा सूचना
 केन्द्रमा ऋणीको नाम अनिवार्य रूपमा कालोसूचीमा राख्न सिफारिस गर्न सक्ने व्यवस्था रहेको
 पाईन्छ भने जतिसुकै रकमको कर्जा भएतापनि उक्त कर्जाको साँवा, ब्याज चुक्ता नगरेमा
 इजाजतपत्र प्राप्त संस्थाले उक्त ऋणीलाई कालोसूचीमा राख्ने सिफारिस गर्न सक्ने व्यवस्था
 समेत रहेको देखिन्छ। कालोसूचीमा राख्ने प्रकृया अन्तर्गत इजाजतपत्र प्राप्त संस्थाले विभिन्न
 कारण कालोसूचीमा राख्नु पर्ने व्यक्ति वा संस्थाको नाम सिफारिस गरी सो बमोजिमको विवरण
 कर्जा सूचना केन्द्रमा पठाउनु पर्नेछ भने उक्त विवरण यकिन गरी सम्बन्धीत व्यक्तिलाई
 कालोसूचीमा राख्न सक्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ। उक्त प्रकृयामा सम्बन्धीत पक्षलाई
 कालोसूचीमा राख्नु अगावै कालोसूचीमा राख्ने आधार, कारण खुलाई सूचना दिनुपर्ने कुरामा

^{६५}. नेपाल राष्ट्रिय बाणिज्य बैंक केन्द्रीय कार्यालय, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग, इ.प्रा. निर्देशन नं. १२/०८०, ९(११).

^{६६}. नेपाल राष्ट्रिय बाणिज्य बैंक केन्द्रीय कार्यालय, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग, इ.प्रा. निर्देशन नं. १२/०८०, ९ (२) (३).

^{६७}. नेपाल राष्ट्रिय बाणिज्य बैंक केन्द्रीय कार्यालय, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग, इ.प्रा. निर्देशन नं. १२/०८०, १२, १७(७).

जोड दिएको देखिन्छ भने निर्धारित मापदण्डहरु पूरा गरेमा इजाजातपत्र प्राप्त संस्थाले कालोसूचीबाट नाम हटाउन समेत सिफारिस गर्न सक्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ।

२७. नेपालमा कालोसूची बारे कानूनी प्रावधानहरुलाई हेर्दा, अन्य देशहरु जस्तै उचित प्रकृया अवलम्बन गरिनुपर्ने र सुनुवाईको मौका प्रदान गर्ने तथा फुकुवाका प्रकृया बारेमा कानूनी व्यवस्थामा समेत केहि उदार प्रावधान रहेको पाईन्छ। यस अदालतले समेत उचित प्रकृया र सुनुवाईको मौकालाई जोड दिएको पाईन्छ। तथापी प्रशासनिक प्रकृयाबाट निश्चित प्रकृतिका कम्पनी वा व्यक्तिहरुलाई सम्बन्धीत निकायले कालोसूचीमा राख्ने र अदालतले खोली दिने भन्ने होईन। आर्थिक क्षेत्रको अनुशासन कायम गर्न, सम्बन्धीत ठेकेदार, व्यापारी, उद्यमी वा कारोवारलाई अनुसारित बनाउन र अनियमितता र कानून उल्लंघनमा संलग्न कम्पनी र व्यक्तिहरुले पुनः त्यस्तो कार्य गर्न नपाउन् भनी कालोसूचीमा राख्ने व्यवस्थाको मुल मर्मलाई असर नपर्ने गरी अदालतले कसैलाई कालोसूचीमा राख्दा उचित प्रकृया पुरा गरेको छ छैन, सुनुवाईको मौका दिएको छ छैन, कालोसूचीमा राख्नुपर्ने कम्पनी वा कम्पनी भित्रका व्यक्तिहरुको उचित रूपमा छनौट गरिएको छ छैन, कालोसूचीमा राखेपछि पनि आन्तरिक रूपमै कालोसूचीमा राखिएका व्यक्ति वा कम्पनीको फुकुवाको प्रकृया छ छैन र त्यसको अभ्यास भएको छ छैन भन्ने हेर्नुपर्ने देखिन्छ। यसरी विभिन्न देशहरु तथा नेपालमा समेत कालोसूचीका बारेमा विभिन्न कानूनी प्रबन्ध गरी विभिन्न निकायहरुले सिफारिस र निर्णय गर्ने गरेको देखिन्छ। कालोसूचीमा राख्ने ऐतिहासिक विकासक्रमलाई हेर्दा यसको प्रयोग राजनैतिक प्रकृतीबाट सुरु भई व्यापारिक, आर्थिक, आतंकवादी गतिविधि लगायतका कार्यमा प्रयोग भएको देखिन्छ। यद्वीपी नेपाल जस्ता देशहरुमा कालोसूचीको प्रयोग सम्बन्धीत कम्पनी वा व्यक्तिलाई कारोवारमा स्वच्छता प्रयोग गर्न बाध्य तुल्याउने उद्देश्य रहेको देखिन्छ। यस सम्बन्धमा तुलनात्मक अध्ययनबाट कालोसूचीमा राख्ने सिफारिस गर्दा वा सूचीकृत गर्दा प्रतिशोधात्मक प्रकृतीको हुन नहुने, कार्यविधि र प्रकृयाको अवलम्बन गरिनुपर्ने, अनिवार्य सुनुवाईको मौका दिईनुपर्ने, खास व्यक्ति वा कम्पनीको पहिचान गरिनुपर्ने र सामान्यतया अदालतले समेत सम्पूर्ण प्रकृया पुगेको अवस्थामा, अपवादको रूपमा मात्र कालोसूचीका सम्बन्धमा हस्तक्षेप गर्ने निती लिनु उपयुक्त हुने देखिन्छ।

२८. यस अदालतले विभिन्न मुद्दाहरूमा कालोसूचीमा राख्ने निर्णयका सम्बन्धमा विभिन्न सिद्धान्तहरू प्रतिपादित भएको देखिन्छ। सीताराम अग्रवाल विरुद्ध नेपाल राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक केन्द्रीय कार्यालयसमेत^{५८} रहेको मुद्दामा सर्वोच्च अदालतले, “कालोसूचीमा राख्ने सम्बन्धी व्यवस्था वाणिज्य बैंक वा वित्तीय संस्थाहरूको लागि कर्जा प्रवाहमा शुद्धताका लागि लाखौं जनताले बैंक तथा वित्तीय संस्थासँग राख्ने गरेको निक्षेपको सुरक्षा गर्दै स्वास्थ्य वित्तीय प्रणालीको विकासका लागि हो। त्यसमा वाधक बन्दै गएका नियतवश कर्जा नतिर्ने क्रिया र प्रवृत्तिलाई निरुत्साहित गर्नका लागि हो, त्यसकारण यसबाट कानून मान्ने र कानूनको पालना गर्ने व्यक्ति वा वर्गको कानूनी हकहित माथी आघात पर्ने कुनै सम्भावना नै रहँदैन।”^{५९} भनी बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले व्यक्ति, फर्म, कम्पनी वा संस्थाले ऋण नतिरेमा कानून बमोजिमको प्रकृया पूरा गरी त्यस्ता संस्था, फर्म, कम्पनीलाई कालोसूचीमा राख्ने गरेको निर्णयलाई अन्यथा भन्न नमिल्ने भनी व्याख्या गरेको देखिन्छ।

त्यसैगरी मल्टी डिसिप्लिनरी कन्सल्टेन्ट्स प्रा.लि. विरुद्ध नेपाल सरकार, सार्वजनिक खरिद अनुगमन कार्यालय, कालिमाटी काठमाडौंसमेत^{६०} रहेको मुद्दामा सार्वजनिक खरिद अनुगमन कार्यालय, कालिमाटी काठमाडौंले निवेदक मल्टी डिसिप्लिनरी कन्सल्टेन्ट्स प्रा.लि. लाई कानून बमोजिमको प्रकृया नपुऱ्याई कालोसूचीमा राख्ने निर्णय भएकोमा सर्वोच्च अदालतले, “प्रशासकीय र न्यायिक निकायबाट कुनै व्यक्तिको हकाधिकारमा असर र प्रभाव पर्ने गरी निर्णय गरिन्छ भने त्यस्तो अधिकारीले स्वच्छ कारबाही गरी निर्णयमा पुगेको देखिनु पर्दछ। निर्णयमा यस किसिमको निष्पक्षता र स्वच्छता कायम गर्नको लागि जसका विरुद्ध कानूनी दायित्व बहन गराउने गरी निर्णय गरिन्छ उसलाई आफ्नो दाबी वा भनाई राख्ने र प्रमाण पेश गर्ने समुचित मौका प्रदान गरिनु पर्दछ भन्ने प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त अन्तर्गतिको सुनुवाईको सिद्धान्तसँग सम्बन्धित छ। यसले निर्णय प्रक्रियालाई स्वच्छ (fair), न्यायिक (just) र निष्पक्ष (impartial) बनाउन मद्दत गर्ने हुन्छ। यसैलाई कानूनको उचित प्रकृया (due process of law) पनि

^{५८.} सीताराम अग्रवाल विरुद्ध नेपाल राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक केन्द्रीय कार्यालयसमेत (ने.का.प. २०६६, अंक १, नि.नं. ८०४९).

^{५९.} Ibid.

^{६०.} मल्टी डिसिप्लिनरी कन्सल्टेन्ट्स प्रा.लि. विरुद्ध नेपाल सरकार, सार्वजनिक खरिद अनुगमन कार्यालय, कालिमाटी काठमाडौंसमेत (ने.का.प. २०७५, अंक ६, नि.नं. १००२७).

भनिन्छ। कानूनको उचित प्रकृया (due process of law or procedure established by law) र प्राकृतिक न्याय सिद्धान्तको परिपालना नगरी गरिएका निर्णय उचित नभई मनोगत रूपमा भएको मानिनेः^{५१} भनी निवेदकलाई कालोसूचीमा राख्ने निर्णयलाई उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरेको देखिन्छ।

त्यसैगरी सरोज बस्नेतसमेत विरुद्ध नेपाल सरकार, सहरी विकास मन्त्रालय सिंहदरबार, काठमाडौंसमेत^{५२} रहेको मुद्दामा सर्वोच्च अदालतले, “कानूनले व्यवस्था गरेको प्रत्येक कुरा बाध्यात्मक हुन्छ। त्यसमा पनि म्याद सूचना र म्याद तामेल गर्नुपर्ने प्राकृतिक न्याय सम्बन्धी कार्यविधिको व्यवस्था स्वच्छ न्यायको आधारस्तम्भ भएकोले यसमा हुने सामान्य तलमाथि वा विचलन मनासिब हुँदैन। यस मुद्दामा विपक्षीहरूलाई निवेदकहरूको कार्यालय वा घरको ठेगाना थाहा रहेको अवस्थामा सो ठेगानामा सूचना जारी नगरी विपक्षीले नेपाल राष्ट्रिय दैनिक गोरखापत्रमा स्पष्टिकरण पेश गर्नका लागि प्रकाशित गरेको सूचनाबाट प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तको परिपालना भएको मान्न नमिल्ने^{५३} भनी कालोसूचीमा राख्नु पुर्व कानूनद्वारा निहित उचित प्रकृयाको पालना गरी उक्त निर्णय प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तमा आधारित हुनुपर्ने भनी व्याख्या गरेको देखिन्छ।

यसका अतिरिक्त सुप्रीम फेसन्स प्रा.लि. समेत विरुद्ध नेपाल राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक, केन्द्रीय कार्यालय, बालुवाटारसमेत^{५४} भएको मुद्दामा सर्वोच्च अदालतले, “नेपाल राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकले नै २०५५।७।२७ मा निर्णय गर्दा निश्चित प्रकृया अछितयारको आधारमा कालोसूचीमा राखिएको देखिएन भन्ने पत्रलाई राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकले कुनै वास्ता गरेको नदेखिएको, बैंकले एलसी खोल्दा एलसी रकमको सुरक्षण निमित्त धितो लिई एलसी खोलेबाट र त्यस्तो बैंकले मागे बमोजिम सुरक्षण दिई एलसी खोलनेबाट एल.सी. रकम नतिरेमा बैंकले आफ्नो ऋण असुल गर्न सक्ने नै अवस्था भै ऋण सुरक्षित नै रहेको हुँदा बैंकले मागे बमोजिमको धितो राख्ने

^{५१}. Ibid.

^{५२}. सरोज बस्नेतसमेत विरुद्ध नेपाल सरकार, सहरी विकास मन्त्रालय सिंहदरबार, काठमाडौंसमेत (ने.का.प. २०७१, अंक ६, नि.न. ९९९०).

^{५३}. Ibid.

^{५४}. सुप्रीम फेसन्स प्रा.लि.समेत विरुद्ध नेपाल राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक, केन्द्रीय कार्यालय, बालुवाटारसमेत (ने.का.प. २०५८, अंक ७, नि.न. ७०२८).

निवेदकलाई कालोसूचीमा राख्ने गरेको विपक्षीहरूको कार्यबाट निवेदकको उद्घोग व्यवसाय गर्ने कार्यलाई असर परेको देखिँदा निवेदकको नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १२ को उपधारा १(ड) द्वारा प्रदत्त मौलिक हकमा आधात परेको देखिएबाट सो कालो सूचीमा राख्ने गरेको विपक्षीको सम्पूर्ण कार्य उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर हुने^{७५} भनी कानूनद्वारा स्थापित अन्य विकल्पहरू भएका अवस्थामा सम्बन्धित पक्षलाई कालोसूचीमा राख्ने निर्णय गर्नु भन्दा पहिला त्यस्ता विकल्पहरूको प्रयोग गरिएको हुनुपर्ने र कालोसूचीलाई अन्तिम उपाय (last resort) को रूपमा मात्र प्रयोग गरिनुपर्ने देखिन्छ।

सामान्यतया कम्पनी तथा व्यक्तिलाई कालोसूचीमा राख्ने निर्णय पूर्णतया प्रशासनिक भई यस प्रकारका निर्णयहरूमा अदालतको हस्तक्षेप कमै हुने गरेको पाईन्छ। तापनि कानून विपिरत भएका निर्णयहरूमा भने अदालतले हस्तक्षेप गरी उचित आदेशहरू जारी गर्ने गरेको पाईन्छ। यसले न्यायिक प्रणालीको भूमिका सुनिश्चित गरी कानून र प्रशासनिक निर्णयको बीचमा सन्तुलन कायम राख्न मद्दत पुर्याउने देखिन्छ। यस अदालतका फैसलाहरूबाट सम्बन्धीत पक्षलाई सुनुवाईको मौका दिनुपर्ने (*audi alteram partem*), प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त (principle of natural justice) र कानूनको उचित प्रकृया (due process of law) जस्ता सर्वमान्य कानूनी सिद्धान्तहरूको आत्मसात गरेको हुनुपर्ने भन्ने मान्यता स्थापित भएको देखिन्छ।

२९. अब, प्रस्तुत मुद्दाको मुल विषय अर्थात् कम्पनीलाई कालोसूचीमा राखेको अवस्थामा उक्त कम्पनीका संचालक समितिका निष्कृय सदस्यलाई कालोसूचीमा राख्नु उचित हुने वा नहुने भन्ने विषयको निरूपण गर्नुपर्ने देखियो। सामान्यतया संचालक समिति भन्नाले कम्पनीको संचालनमा संहभागी हुने शेयरधनीको समूह भनी बुझन सकिन्छ। कम्पनीको निर्णयिक भूमिकामा रहि कम्पनी सम्बन्धित महत्वपूर्ण निर्णयहरू कम्पनीको संचालक समितिद्वारा नै गर्ने गरिन्छ भने कम्पनीको दैनिक कारोबारसमेत संचालक समितिको निर्णय बमोजिम हुने गर्दछ। अर्को शब्दमा कम्पनीको कानूनी प्रतिनिधित्व कम्पनीको संचालक समितिद्वारा हुने गर्दछ। सोहि कारण कम्पनीले वा कम्पनी विरुद्ध मुद्दा दायर गर्नुपरेमा कम्पनीका संचालक समितिले वा संचालक समिति मार्फत नै गर्ने गरिन्छ। मिसिल संलग्न नेपाल प्लाष्टो इन्डस्ट्रिज प्रा.लि. को प्रबन्ध पत्र

^{७५}. Ibid.

४८

अनुसार पुनरावेदक सुनिल कुमार कर्णको कम्पनीमा कुल शेयर २१ कित्ता भनी उल्लेख भएको देखिन्छ। कम्पनीको कुल शेयर १९९५ कित्ता रहेकोमा पुनरावेदकको कम्पनीमा कुल शेयरको जम्मा १.०५ प्रतिशत मात्र रहेको भन्ने देखिन्छ। निज पुनरावेदक अल्पमतका शेयरधनी (minority shareholder) रहेकोमा निजको कम्पनीमा अन्य बहुमत शेयरधनी (majority shareholder) सरह नै कम्पनीको ऋण तथा कारोबारमा निर्णयिक भूमिका थियो भन्ने विश्वसनीय आधार देखिदैन। पुनरावेदक अर्थात् सुनिल कुमार कर्णले मिति २०५०।४।५ मा आफ्नो नाममा रहेको २१ कित्ता शेयर कम्पनीका बहुमतका शेयरधनी (majority shareholder) तथा कार्यालय प्रमुख कमल कुमार पटावरीको नाममा बिक्री गरेको देखिन्छ भने मिति २०५०।४।६ मा कम्पनीबाट राजीनामा दिई कमल कुमार पटावरीले राजिनामा स्वीकृतसमेत गरेको भन्ने देखिन्छ। मिति २०५०।१०।२६ मा बैंकसँग कम्पनीको धितो पारित भएको लिखत रहेको देखिन्छ भने सो कर्जा वापत निज कमल कुमार पटावरी व्यक्तिगत जमानी समेत बसेको देखिन्छ। नेपाल राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक बाट विभिन्न वर्गका इजाजतप्राप्त संस्थाहरूलाई जारी गरिएको एकीकृत निर्देशन, २०८० मा, “कालोसूचीमा समावेश भएका शेयरधनीहरूले आफ्नो सेयर अन्य व्यक्तिहरूलाई हस्तान्तरण गरी निजको दायित्व नयाँ सेयरधनीले स्वीकार गरेको अवस्थामा सम्बन्धीत इजाजतपत्र प्राप्त संस्थाको संचालक समितिलाई उक्त विषय स्वीकार गरी सिफारिस भई आएमा पहिलेका सेयरधनीलाई कालोसूचीबाट हटाउनु पर्नेछ”^{७६} भन्ने व्यवस्थासमेत रहेको देखिन्छ। यसरी कम्पनीले कर्जा लिनु पुर्व नै निज पुनरावेदकले आफ्नो स्वामित्वमा रहेको शेयर बिक्री गरी कम्पनीबाट राजीनामा समेत लिईसकेको तथ्यबाट निजको कम्पनी प्रति कुनै दायित्व भएको स्थापित हुन सक्ने देखिदैन। यथार्थमा यी पुनरावेदक उक्त कम्पनीको सदस्यबाट हट्ने कानूनी प्रकृया पूरा नगरेको कारणबाट मात्र प्राविधिक रूपमा संचालक समितीको सदस्य रहेको भन्ने देखिन्छ। यस अवस्थामा कम्पनीको नाममा लिएको ऋण चुक्ता नगरे वापत कम्पनीका निष्कृय रहेको संचालक समितिका सदस्यलाई कालोसूचीमा राख्नु न्यायोचित देखिदैन। कम्पनी प्रतिको दायित्व कम्पनीका

४९

^{७६.} नेपाल राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक बाट “क”, “ख” र “ग” वर्गका इजाजतपत्र प्राप्त संस्थाहरूलाई जारी गरिएको एकीकृत निर्देशन, २०८०, इ.प्रा.निर्देशन नं. १२/०८०, १२, १६(३).

संचालक समितिका सदस्यको सक्रियता र संलग्नतामा निर्भर हुनु उचित देखिन्छ। एक सदस्यले आफ्नो संलग्नता समाप्त गर्नका लागी सबै आवश्यक औपचारिक प्रकृयाहरू पूरा गरिसकेको अवस्थामा कम्पनीको वित्तिय दायित्वमा त्यस्ता व्यक्तिलाई संलग्न गराउनु न्यायोचित देखिँदैन। कालोसूचीमा राख्ने कार्यको मुल भाव व्यक्ति वा कम्पनीले ऋण चुक्ता नगरेमा, कसूरजन्य गतिविधिहरूमा संलग्न भएमा त्यस्ता व्यक्ति वा कम्पनीलाई थप कारोबार गर्नबाट रोक लगाई कानूनी दायित्वको वहन गराउनु हो। यद्वपि कालोसूचीमा राख्ने निर्णयले असम्बन्धीत पक्षलाई हेरानी भई, ती पक्षका कानूनी हक र अधिकारको हनन हुन पुरदछ भने त्यस निर्णयलाई पुनर्विचार गरिनुपर्दछ। कालोसूचीमा राख्ने प्रकृया न्यायपूर्ण (lawful) र पारदर्शी (transparent) हुनुका साथै अधिकारको संरक्षण र दायित्वहरूको उचित कार्यान्वयनमा ध्यान दिनुपर्ने हुनुपर्दछ।

३०. यसै प्रकृतिको नेपाल बंगलादेश बैंक लिमिटेड विरुद्ध विष्णुबहादुर श्रेष्ठसमेत^{७३} रहेको मुद्दामा यस अदालतले, “यी निवेदकहरू ऋण लिदाको अवस्थामा आफू कार्यरत कम्पनीको प्रतिनिधी संचालक भएको र सो पदबाट मुक्तसमेत भईसकेको अवस्थामा कानूनी आधार र कारण बेर कानूनद्वारा प्रत्याभुत गरिएका पेशा, रोजगार, उद्योग र व्यापार गर्न पाउने हकलाई बन्देज लगाउने गरी कालोसूचीमा यी निवेदकहरूलाई राख्ने कार्य कानूनी शासन (rule of law) को अवधारणा अनुकूल देखिएन। कानूनतः जुन व्यक्तिको ऋण सम्बन्धमा कुनै दायित्व नै नभएको अवस्थामा सो व्यक्तिलाई कालोसूचीमा राख्न नमिल्ने हुँदा यी निवेदकहरूलाई कालो सूचीमा राख्ने कार्य कानूनसम्मत मान्न मिलेन” भनी कालोसूचीमा राख्ने निर्णय कानूनी शासन (rule of law) मा आधारित हुनुपर्ने र ऋण सम्बन्धी दायित्व नभएको व्यक्तिलाई कालोसूचीमा राख्नु न्यायोचित नहुने भनी व्याख्या गरेको देखिन्छ। यसका अतिरिक्त टण्डन टेक्सटाईल प्रा.लि. समेत विरुद्ध नेपाल राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक, काठमाडौंसमेत^{७४} रहेको मुद्दामा यस अदालतले, “कुनै पनि वित्तिय संस्थाले धितो लिंदानै सावधानीका साथ लिनुपर्द्ध। आफ्नो कर्मचारी वा प्रबन्धकको गफलतले गर्दा धितो लिने कार्यमा कैफियत हुन गएको स्थितिमा त्यसको लागि जिम्मेवार व्यक्ति उपर कारबाही समेत समयमा नै चलाउन सक्नु पर्द्ध। आफूले गर्नुपर्ने काम

^{७३}. नेपाल बंगलादेश बैंक लिमिटेड समेत विरुद्ध विष्णुबहादुर श्रेष्ठ समेत (०७२-Cl-०४८१).

^{७४}. टण्डन टेक्सटाईल प्रा.लि.समेत विरुद्ध नेपाल राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक, काठमाडौंसमेत (ने.का.प. २०६०, अंक ११, नि.नं. ७२९५).

कारबाई नगरि लामो समयसम्म निष्कृय प्रायः रही त्यसपछी एक एक सो उद्योग तथा सो उद्योगको प्रबन्धक तथा संचालकहरूलाई कालोसूचीमा राख्ने कार्यको लागि पर्यास कारण वा आधार स्पष्ट नहुँदा औचित्यपूर्ण मान्न नसकिदा त्यस सम्बन्धी विपक्षी निगमको मिति २०५६। १०।५ को पत्र समेतका सम्पूर्ण काम कारवाही उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर हुने।^{७९} भनी पर्यास र स्पष्ट आधार बेगर कालोसूचीमा राख्ने निर्णय गर्न नहुने भनी व्याख्या गरेको पाईन्छ। यस अदालतले उल्लिखित मुद्दाहरूमा गरेको व्याख्या प्रस्तुत मुद्दाको सन्दर्भमा समेत मननीय देखिन्छ।

३१. जहाँसम्म तत्कालिन पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसलामा doctrine of piercing the corporate veil अनुसार पुनरावेदक निवेदकलाई कम्पनीका संचालक भएको नाताले कालोसूचीमा राख्ने गरी भएको निर्णय कानून बमोजिम नै भएको भन्ने ठहर छ सो सन्दर्भमा विचार गर्दा, कम्पनी मार्फत कसूरजन्य कार्यहरू भई उक्त कसूरजन्य कार्यमा प्रत्यक्ष रूपमा संलग्न भएका कम्पनीका संचालकलाई व्यक्तिगत रूपमा कसूरको दायित्व वहन गराउने कार्यमा उक्त कानूनी सिद्धान्त लागु हुने देखिए तापनि कम्पनीका संचालक समितिका सदस्यलाई कालोसूचीमा राख्दा यात सकृय सदस्यहरूको पहिचान गरिनुपर्दछ वा प्रत्येक संचालक समितिका सदस्यलाई सुनुवाईको मौका र प्रमाण पेश गर्ने अवसर दिईनु पर्दछ। यसमा सकृयताको पहिचान वा सुनुवाईको मौकाबाट एकिन भएको व्यक्तिलाई पहिचान गरेर मात्र कालोसूचीमा राखिनु मनसिव देखिन्छ। पहिचानको सिद्धान्त (doctrine of identification); अनुसार कम्पनीले कुनै आपराधिक वा नियामक दायित्व (criminal or regulatory liability) वहन गर्नुपरेमा कम्पनीका “निर्देशनको मनसाय र इच्छा” (directing mind and will) अर्थात् कम्पनीको कार्यकारी भूमिकामा रही कम्पनी बारे महत्त्वपूर्ण निर्णय गर्ने वा त्यस्ता कार्यमा प्रत्यक्ष रूपमा संलग्न भएका व्यक्तिको पहिचान गरी सो व्यक्तिलाई कसूरजन्य कार्य वा नियामक दायित्व वहन गराउनु उपयुक्त देखिन्छ। कथमकदाचित् कुनै कालोसूचीमा नराख्नु पर्ने व्यक्ति राखिएको भएमा निजको उजुरी र सुनुवाईको प्रकृया निर्धारित भएको हुनुपर्ने र यथेस्ट तथा भरपर्दो प्रमाणहरूको विद्यामानता भएमा त्यस्ता व्यक्तिहरूलाई कालोसूचीबाट हटाउने आन्तरिक प्रकृया रहनु उपयुक्त

^{७९}. Ibid.

देखिन्छ। कमल कुमार पटावरी कम्पनीका कार्यालय प्रमुख भई राष्ट्र वाणिज्य बैंकसँग ऋण लिंदा समेत निज नै जमानी बसी कम्पनीको directing mind and will रहेको भन्ने मिसिल संलग्न कागजातहरूबाट देखिँदा कम्पनीको संचालक समितिमा रहे पनि अल्पमतका शेयरधनी रही कम्पनीले राष्ट्र वाणिज्य बैंकसँग ऋण लिनु अघि नै संचालक समितिबाट राजीनामा दिई सकेका पुनरावेदक निवेदकलाई कम्पनीले ऋण चुक्ता नगरेको कारण वर्षौसम्म निज निवेदकलाई कालोसूचीमा राखी विभिन्न कानूनी हकहरूबाट वज्चित गरिएको कार्य तर्कपुर्ण र न्यायसंगत देखिएन।

त्यसैगरी तत्कालिन पुनरावेदन अदालतको उक्त फैसलामा पियुषराज अमात्य विरुद्ध नेपाल राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक समेत^{५०} रहेको व्याख्या ईङ्गित गरि पुनरावेदक निवेदकलाई कालोसूचीमा राख्दा कुनै मौलिक वा कानूनी हक हनन भएको भन्ने अवस्था देखिएन भनी उल्लेख भएको देखिन्छ। सो तर्फ विचार गर्दा उक्त मुद्दामा यस अदालतले, “...बैंकबाट ऋण पाउनै पर्द्ध वा ऋण Rescheduling र Restructuring हुनै पर्द्ध भन्ने कसैको पनि मौलिक र कानूनी हक हुन नसक्ने” भन्ने धारणा व्यक्त गरेको देखिन्छ। उक्त व्याख्यालाई प्रस्तुत निवेदनको रोहमा हेर्दा, पुनरावेदक निवेदक बैंकबाट ऋण प्रदान होस भनेर नभई कम्पनीले बैंकसँग लिएको ऋण चुक्ता नगरेको कारण निवेदकलाई समेत बैंकले कालोसूचीमा राखेको कारण कालोसूचीबाट नाम हटाई पाउँ भन्ने मागदाबी लिई यस अदालतमा पुनरावेदनको रोहबाट आएको हुँदा फैसलामा उल्लेख भएको उक्त व्याख्या प्रस्तुत निवेदनमा सान्दर्भिक नभई वर्षौसम्म कालोसूचीमा राख्ने कार्यले पुनरावेदक निवेदकको मौलिक तथा कानूनी हक हनन भएको स्पष्ट देखिन्छ।

३२. कुनै व्यक्ति, फर्म, लगायतलाई कालोसूचीमा राख्ने कार्य अनियमिताता, कसूरजन्य कार्य, ठगी, भष्टाचार तथा सम्बन्धीत निकाय तथा सार्वजनिक रकमलाई दुरुपयोग गर्न नियन्त्रण गर्न आवश्यक रहे पनि यसबाट सम्बन्धीत पक्षलाई गम्भिर परिणामहरू (serious consequences) निमित्तने भएको हुनाले कालोसूचीमा राख्नु पुर्व सम्बन्धित पक्षको बारेमा यथार्थ सूचना संकलन गरी प्रभावकारी र यथोचित सुनुवाई र स्पष्टिकरणको मौका दिनु उचित देखिन्छ। कालोसूचीको गम्भिरता (severity) बारे व्याख्या गाई कालोसूचीमा राख्नु अघि प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तलाई

^{५०}. पियुषराज अमात्य विरुद्ध नेपाल राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक समेत (ने.का.प. २०६४, अंक ८, नि.नं. ७८७२).

आत्मसात गर्नुपर्ने भनी भारतीय सर्वोच्च अदालतले, "The necessity of compliance with the principles of natural justice by giving the opportunity to the person against whom acting of blacklisting is sought to be taken has a valid and solid rationale behind it. With blacklisting, many civil and/or evil consequences follow. It is described as 'civil death' of a person who is foisted with the order of blacklisting."^{४१} अर्थात कालोसूचीमा राख्नु अघि सम्बन्धित पक्षहरूलाई कारण देखाउने वा स्पष्टिकरण दिने मौका दिनुपर्दछ भन्ने राय व्यक्त गरेको देखिन्छ। यस सम्बन्धमा यस अदालतबाट पनि विभिन्न कानूनी सिद्धान्त स्थापना भई सकेको हुँदा यसमा थप व्याख्या गरिरहनुपर्ने देखिदैन। यथार्थमा कालोसूचीमा राख्ने निर्णयले सम्बन्धीत व्यक्ति, कम्पनीका संचालक समितिका सदस्यहरूका सम्बन्धमा ठूला परिणामहरू निर्मत्याउने हुँदा कसैलाई उचित कानूनी प्रकृया, उपयुक्त आधार र कारण वेगर कालोसूचीमा राखिएमा सो व्यक्तिको 'नागरिक मृत्यु' (civil death) को रूपमा बुझिने हुँदा यस्ता कार्यमा सम्बन्धीत कालोसूचीमा सिफारिस गर्ने र राख्ने निकायले गम्भिरता अपनाउनुपर्ने देखिन्छ। नेपालको सन्दर्भमा सार्वजनिक खरिद प्रकृयाको हकमा कालोसूचीमा राख्न सिफारिस भएका व्यक्ति, फर्म, कम्पनी, संस्था, आपूर्तिकर्ता, बोलपत्रदाता, परामर्शदाता, सेवा प्रदायक, निर्माण व्यवसायीलाई तत्काल सार्वजनिक खरिद प्रकृयामा भाग लिनबाट रोक लगाउनु पर्ने देखिएमा नयाँ खरिद कारबाहीमा सहभागी हुनबाट रोक लगाउन सक्ने^{४२} व्यवस्था रहेको पाईन्छ भने कालोसूचीकृत भएका सम्बन्धीत पक्षको नामावली राष्ट्रियस्तरको समाचारपत्रमा प्रकाशन गर्ने^{४३} व्यवस्था रहेको देखिन्छ। बैंक तथा वित्तीय संस्थाको हकमा कालोसूचीमा समावेश भएका ऋणीहरूलाई इजाजतपत्र प्राप्त संस्थाहरूबाट कर्जा/सुविधा प्रदान गर्न, कर्जा/सुविधा नवीकरण गर्न, थप कर्जा/सुविधा प्रदान गर्न बन्देज^{४४} लगाउनुका साथै कालोसूचीमा रहेको व्यक्तिको राहदानी जफत गरी, नयाँ राहदानी जारी समेत नगर्ने व्यवस्था^{४५} रहेको देखिन्छ। यसका अतिरिक्त कालोसूचीमा रहेको व्यक्तिहरूलाई विभिन्न तहको निर्वाचन (प्रतिनिधि

^{४१}. Gorkha Security Services v. Govt (NCT of Delhi), AIR 2014 SUPREME COURT 3371.

^{४२}. Supra note 44.

^{४३}. Supra note 45.

^{४४}. नेपाल राष्ट्रिय बाणिज्य बैंक केन्द्रीय कार्यालय, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग, इ.प्रा. निर्देशन नं. १२/०८०, १२, ६.

^{४५}. नेपाल राष्ट्रिय बाणिज्य बैंक केन्द्रीय कार्यालय, बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग, इ.प्रा. निर्देशन नं. १२/०८०, १२, ६.

सभा सदस्य^{८६}, प्रदेश सभा सदस्य^{८७}, स्थानीय तह सदस्य^{८८}) मा उम्मेदवारी दिन समेत बन्देज लगाएको देखिन्छ। समग्रमा भन्नु पर्दा, कालोसूचीमा राख्ने निर्णयले व्यक्तिको सामाजिक, राजनैतिक तथा आर्थिक अधिकारमा गम्भिर असर पुऱ्याई कालोसूचीमा परेपछि व्यक्तिगत एवं संस्थागत प्रतिष्ठामा ठूलो क्षति हुने गर्दछ।

Eurasian Equipment & Chemicals Ltd. Vs. State of West Bengal^{८९} को मुद्दामा भारतीय सर्वोच्च अदालतले कुनै संस्थालाई कालोसूचीमा राख्नु अघि सूचना दिनुपर्ने कानूनी व्यवस्था गरेको पाईन्छ। यसका साथै कालोसूचीमा राख्ने निर्णयले प्रभावित कम्पनीको भविष्यको व्यवसायिक सम्भावना (future business possibilities) मा आघात पुऱ्याई कम्पनीको प्रतिष्ठामा ठूलो आँच पुऱ्याउने भएकोले यस्ता गम्भिर परिणाम निम्त्याउने निर्णय गर्नु अघि सम्बन्धित कम्पनीलाई सुनुवाईको मौका दिनुपर्ने कुरामा जोड दिएको देखिन्छ। यस बाहेक *Patel Engineering vs. Union of India(UOI)and Ors*^{९०} रहेको मुद्दामा भारतीय सर्वोच्च अदालतले, “The legal limitation upon the exercise of an authority to blacklist is that the State is to act fairly and rationally without in any way being arbitrary-thereby such a decision can be taken for some legitimate purpose.” भनी कालोसूचीमा राख्ने निर्णय न्यायोचित भई तर्कसंगतसमेत हुनुपर्ने भन्ने राय व्यक्त गरेको देखिन्छ। भारतीय सर्वोच्च अदालतका यी फैसलाहरूमा कालोसूचीमा राख्ने सम्बन्धित निकायले मनोगत वा स्वेच्छाचारी निर्णय गर्न नहुने भनी ईङ्गित गरेको देखिन्छ। यी फैसलाहरूबाट स्थापित भएका कानूनी सिद्धान्तहरू प्रस्तुत मुद्दाको हकमा समेत ग्रहणयोग्य देखिन्छ।

३३. यस मुद्दामा कालोसूची सम्बन्धी गरिएको विवेचनाबाट आधुनिक व्यापारिक र व्यवसायिक कार्य संचालनमा संलग्न सम्बन्धीत व्यक्ति, फर्म, कम्पनी, संयुक्त उपक्रम लगायतका पक्षलाई आफ्ना कार्यप्रति उत्तरदायी बनाउन अन्तर्राष्ट्रिय तुलनात्मक रूपमा विभिन्न क्षेत्राधिकारहरूको कानूनले स्थापित गरेको प्रकृया अनुसार यो प्रकृया प्रयोग गर्ने क्रम बढेको देखिन्छ। सम्बन्धीत

^{८६.} प्रतिनिधि सभा सदस्य निर्वाचन ऐन, २०७४, दफा १३(ज).

^{८७.} प्रदेश सभा सदस्य निर्वाचन ऐन, २०७४, दफा १३(ज).

^{८८.} स्थानीय तह निर्वाचन ऐन, २०७३, दफा १३(ज).

^{८९.} Eurasian Equipment and Chemicals Ltd vs. State of West Bengal (AIR 1975 SC 266).

^{९०.} Patel Engineering vs. Union of India (UOI) and Ors., AIR 2012 SUPREME COURT 2342, 2012(11) SCC 257.

अन्तर्राष्ट्रीयनिकाय र देशको उद्देश्य, अर्थतन्त्र र कानूनी प्रणाली अनुसार आफ्नै तरिकाले त्यस्ता कानून र प्रकृया निर्माण गरेको पाईन्छ। कसैलाई कालोसूचीमा राख्नुको मूल उद्देश्य व्यापारिक व्यक्ति वा निकायलाई उत्तरदायी बनाउनु हो। यद्यपि कालोसूचीमा राख्दा उचित प्रकृया र सुनुवाईको मौका प्रदान गरिएको हुनु पर्दछ। साथै कसलाई कालोसूचीमा राख्ने भन्ने कुराको पहिचान गर्ने र कालोसूचीलाई लामो समयसम्म राख्ने भन्दा पनि यो एक जिवित र नियमित प्रकृया भएको हुँदा उजुरी र सुनुवाईको माध्यमबाट कालोसूचीबाट हट्ने हटाउने प्रकृयालाई खुल्ला राखिएको हुनुपर्ने देखिन्छ। जसरी कालोसूची देशको अर्थतन्त्रलाई जोगाउन, सार्वजनिक रकमको दुरुपयोग हुन नदिन र खराब चरित्र भएका व्यक्ति वा कम्पनीलाई त्यस्ता कार्यमा सामेल हुनबाट रोकन प्रयोग गरिन्छ। त्यसै गरी यस्ता कार्यबाट कुनै व्यक्ति वा कम्पनीको पेशा, व्यवसाय गर्ने अधिकार र नागरिक जीवनमा असर पर्ने हुँदा यस्तो अधिकारको प्रयोग गर्दा अधिक संवेदनशिलता अपनाउनु पर्ने देखिन्छ। अदालतहरूले समेत यस्ता विषयहरूमा प्रवेश गर्दा सम्बन्धीत पक्षहरूको सुनुवाई गर्नुपर्ने, कालोसूचीमा राख्नुपर्ने कारणको विचार गर्नुपर्ने, कानूनी प्रकृया र सुनुवाईको मौका प्रदान गरिए नगरिएको र कालोसूचीमा राख्नुपर्ने व्यक्ति, कम्पनी वा संचालक हो वा होईन भन्ने कुरा एकिन गरी त्यस्तो व्यक्ति वा कम्पनीलाई हटाउने उद्देश्यलाई मात्र नहेरी उक्त कालोसूचीको उद्देश्य समेतलाई मध्यनजर गर्नुपर्ने देखिन्छ।

३४. अब उच्च अदालत पाटनबाट भएको फैसला मिलेको छ वा छैन? भन्ने तर्फ विचार गर्दा, ऋण असुली न्यायाधीकरणबाट मिति २०६२।६।१६ मा जेथा लिलाम बिक्रीबाट बैंकको लेना रकम असुल उपर नभएमा नपुग रकम जति नेपाल प्लाष्टो इण्डिष्ट्रिज प्रा.लि. को जेथाबाट बैंकलाई भराई दिनु पर्ने र कम्पनीको जेथा लिलाम बिक्री गरी प्राप्त रकमबाट पनि बैंकको लेना रकम चुक्ता नभएमा नपुग रकम जति उक्त कर्जाको लागि व्यक्तिगत जमानी बस्ने कमल कुमार पटावरीको जेथाबाट राष्ट्रीय वाणिज्य बैंकलाई भराई दिनु पर्ने ठहर्छ। मधु पटावरी र सुनिल कुमार कर्ण उक्त कम्पनीको संचालक मात्र भएको देखिन आएकोले निजहरूको हकमा अरु केहि गरिरहनु परेन भनी फैसला भएको देखिन्छ। यसरी ऋण असुली न्यायाधीकरणको उक्त फैसला उपर राष्ट्रीय वाणिज्य बैंकले कुनै पुनरावेदन नगरेको भन्ने देखिँदा प्रत्यर्थीले उक्त फैसलामा चित बुझाई बसेको भन्ने देखियो। तसर्थ तत्कालिन पुनरावेदन अदालत पाटनबाट

४६

सुनिल कुमार कर्ण नेपाल प्लाष्टो इन्डस्ट्रिज प्रा.लि. को संचालक भन्ने देखिन आएको हुँदा निजलाई कालोसूचीबाट हटाउनु समेत भनी निवेदन माग बमोजिम कुनै परमादेश जारी गर्नुपर्ने देखिएन भनी भएको आदेश कानून र न्याय सम्मत नदेखिँदा उक्त आदेश उल्टी भई पुनरावेदक रिट निवेदक सुनिल कुमार कर्णलाई कालोसूचीबाट हटाउनु भनी विपक्षीको नाममा परमादेशको आदेशसमेत जारी हुने ठहर्छ। अतः प्रस्तुत फैसला कार्यान्वयनको लागि सो को जानकारी प्रत्यर्थीहरूलाई दिई प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कडा गरी फैसलाको प्रति यस अदालतको विद्युतीय प्रणालीमा प्रविष्ट गरी मिसिल नियमानुसार अभिलेख शाखामा बुझाई दिन्।

न्यायाधीश

उक्त रायमा म सहमत छु।

न्यायाधीश

इजलास अधिकृतः शैलेन्द्र खड्का मेजुमी गरुड

कम्प्युटर अपरेटरः शंकर गुरुङ

इति सम्वत् २०८१ साल साउन २९ गते रोज ०३ शुभम्।